

А. С. Русяєва, О. Г. Кузьміщев

ВИТОКИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ОЛЬВІЇ ПОНТІЙСЬКІЙ

У статті послідовно розглянуто історію дослідження, основні зміни форм початкового правління в давньогрецькому Ольвійському полісі, перехід до демократичного ладу і його головні структури протягом всього періоду його існування. Охарактеризовано діяльність законодавчих органів Народних зборів і Ради. Висвітлено призначення і роль головних виконавчих виборних магістратур у соціально-політичному, економічному і культурно-релігійному розвитку поліса. Переважно за епіграфічними джерелами подано низку постійних і тимчасових колегій та індивідуальних посад, які розглянуто за авторською типологією відповідно до їхнього значення і терміну виконання покладених на них обов'язків у полісі до готського розгрому близько середини III ст. н. е.

Ключові слова: Ольвія, поліс, влада ойкіста, олігархія, тиранія, законодавчі органи, головні виборні виконавчі і тимчасові колегії, індивідуальні посади.

Вступ. Попередньо зазначимо, що Ольвія Понтійська є однією з найбільших і найкраще вивчених античних держав Причорномор'я. Натомість все ще залишається чимало прогалин, що стосуються як підсумкових досліджень археологічних матеріалів, так і основних аспектів її політичної історії. До одного з них належить державний устрій у всьому розмаїтті його складових. У науковій літературі накопичені різні концепції, ідеї, гіпотези про різні форми правління в Ольвійському полісі. Проте у нашому антикознавстві через відсутність відповідних писемних джерел донині залишаються остаточно не вирішеними питання стосовно початкового етапу виникнення поліса у змістовному розумінні щодо синхронності чи асинхронності його головних компонентів:

громадянська община — апойкія — емпорій — місто — хора — релігійний центр і в цілому держава в їх тісному поєднанні і переплетенні на завершальному етапі формування. На базі комплексу багатьох джерел, як буде показано далі, Ольвія та її метрополія — Мілет, була полісом — головним політичним, економічним, культурним і релігійним центром для всього населення міста і його сільської округи у Нижньому Побужжі. Такого високого рівня розвитку вона змогла досягти тільки після певного часу: від первинного заснування під проводом головного ойкіста на початку VI ст. до н. е., коли мала назву Мілітополіс — мілетський поліс (Plin. NH, IV, 82—83) і прибуття нової партії переселенців, імовірно близько середини цього століття, після нападу персів. Тільки завдяки спільним зусиллям тут була створена політично організована громадянська община, члени якої назавжди закріпили за собою демотікон *olbiopolitai* — «ольвіополіти — щасливі громадяни» згідно з назвою *Olbie polis* — «Ольвія — поліс — щасливий поліс».

Загально визнано, що для створення повноцінної незалежної держави на новій території головне значення мали політична, економічна, культурна (як матеріальна, так і духовна) сфера, не просто перенесені з метрополії, а поступово сформовані й упроваджені відповідно до природних і зовнішніх умов, в яких необхідно було влаштуватись поселенцям для постійного безпечного проживання, отримання родючої земельної ділянки й усебічного економічного самозабезпечення. Конкретні форми правління і більш-менш достовірні дати встановлення того чи іншого режиму досі залишаються слабо вивченими і дискусійними, як і визначення абсолютної дати заснування Ольвії та

поліса (пор.: Wasowicz 1975; Ehrhardt 1983; Крыжицкий, Отрешко 1986; Русяева 1986; 1998; Виноградов 1989; Крыжицкий, Лейпунская 1999; Русяева, Анохин 1999; Буйских 2005; 2013; Vinogradov 2007; Bravo 2021; Fornasie, Bujskikh, Kuzmizhchev 2022 та ін.).

Однак у межах цієї статті немає можливості зупинитись на численних розбіжностях і дискусіях з того чи іншого питання в публікаціях науковців. До того ж за тривалий час розкопок в Ольвії та досліджень різних джерел у нас склалось власне розуміння і бачення інтерпретації конкретних питань з її історії, державного устрою, культури і релігійного світогляду, яких ми тут будемо дотримуватись.

Наша мета полягає у короткому розгляді питань розвитку, поступового удосконалення і корінних змін у державній владі й основних структурах правління в Ольвійському полісі переважно на базі лапідарних написів, меншою мірою монет і графіті, а також деяких відомостей античних авторів. Разом з тим ми залучили праці вчених, які спеціально досліджували різні форми державної влади в Ольвії. Тобто тут із залученням усіх можливих джерел хронологічно простежено витоки й еволюцію державного устрою давньогрецького поліса з початку його заснування у Нижньому Побужжі до готського розгрому міста¹. У такому контексті з визначенням головних складових за авторською типологією тут уперше в українській науці подано його стисле висвітлення.

Історія дослідження. Добре відомо, що на підставі переважно епіграфічних джерел близько 140 років тому видатний антикознавець В. Латишев опублікував поки що єдине у своєму роді монографічне дослідження про державний устрій Ольвії античної доби, зробивши висновок про існування тут постійної демократії від часу заснування до кінцевого етапу історичного розвитку (Латышев 1887). Саме за його життя в Ольвії було знайдено значну кількість лапідарних написів, переважно перших століть нашої ери, видання яких донині має важливе значення (IOSPE I²). Це спонукає сучасних учених звертатись до його праць для характеристики ольвійської державної структури, особливо головних колегій архонтів, стратегів, агораномів, а також найвідоміших політичних діячів, відомості про яких містяться в опублікованих ним декретах і присвятних написах (Латышев 1887; IOSPE I²; наприклад, пор.: Зуц 1970; Виноградов 1989; Анохин 1999; Анохин,

1. Одразу варто відмітити, що датування усіх джерел не є однозначним і сталим. Починаючи ще з XIX ст. і особливо в останній третині XX ст. деякі дослідники з метою довести власні погляди висувують різні дати як епіграфічних, так і нумізматичних джерел. Через розмаїття хронології усім іншим інколи складно вирішити, кому ліпше довіряти, тому досі панує відносно датування.

Русяева 1999; Vinogradov 2007; Крапівіна 2014; Русяева 2021; Русяева, Супруненко 2003).

Варто додати, що до сторіччя видання монографії В. Латишева про державний устрій Ольвії Ю. Виноградов завершив власне дослідження її політичної історії, але тільки до готського розгрому (Виноградов 1989)². Тим не менше, за відсутності нових підсумкових праць можна стверджувати, що монографія В. Латишева, як і історико-епіграфічне дослідження Ольвії VII—I ст. до н. е. Ю. Виноградова, все ще мають велике значення для подальшого вивчення її державного устрою. В останньому проаналізовані новознайдені епіграфічні документи, де зафіксовані раніше невідомі історичні події, особливо періоду пізньої архаїки і ранньої класики у взаємозв'язках зі скіфськими номадами; запропоновані конкретніші дати, розроблені нові дискусійні концепції, зокрема щодо скіфського протекторату, тиранічного режиму, встановлення постійного демократичного ладу на початку IV ст. до н. е. тощо³.

У результаті широкомасштабних розкопок в Ольвії і на її хорі у другій половині XX та на початку XXI ст. добре відомі відкриття агори і теменосів з багатьма святилищами, накопичення різночасових написів, значне збільшення кількості знайдених монет, численні археологічні матеріали та їх систематизація сприяли новому підходу до вивчення і появи інших гіпотез і тлумачень із уточненням хронології подій і кардинальних змін у політичному, економічному та культурно-релігійному житті Ольвійського поліса⁴. Загалом відносна, але далеко не загально визнана хронологія також перешкоджає вирішенню багатьох питань щодо витоків, запозичень і часу появи конкретних державних структур у полісі. Через це у пропонованій статті навіряд чи вдасться точно встановити, коли саме і у зв'язку з внутрішніми чи зовнішніми чинниками відбувалось усклад-

2. Ю. Виноградов резонно зазначав, що зразкова за джерелами, глибиною аналізу текстів, кількістю охоплених питань і епох, монографія В. Латишева набагато переважає свого творця і зараз залишається настільною книгою кожного, хто займається історією Ольвії (Виноградов 1989, с. 3).

3. Загалом всі ці питання донині є незмінним джерелом для наукових дискусій і критичних зауважень, завдяки яким з'являються нові ідеї, інтерпретації, гіпотези, різні дати та їх численні уточнення. Вони можуть бути основою історіографічно-критичної і дискусійної розвідки, особливо щодо вперше уведених до наукового обігу написів, на підставі яких найчастіше виникають різні інтерпретації й думки.

4. Водночас попри все викладене, ці різноманітні джерела, за винятком поодиноких, так і не надали повної та достовірної інформації про державні структури і найвідоміших політичних діячів, що призводить до їх розгляду з різних підходів і позицій, індивідуальних уявлень, зіставлень і нових гіпотез.

нення полісного управління і зміна політичних режимів.

Початкові форми полісного управління. Влада лідера засновників. Давно встановлено, що до початку колонізації Північного Причорномор'я, зокрема Нижнього Побужжя, переселенцями з Іонії під проводом Мілета був накопичений значний досвід освоєння і поступового захоплення нових земель з різними демографічними, екологічними та географічними ситуаціями (Ehrhardt 1983; Виноградов 1983; 1989). Вони значною мірою визначали тип перших поселень (апойкій) і форми різнобічних відносин як з метрополією та іншими еллінськими полісами у середземноморському і понтійському регіонах, так і з місцевими етносами.

Достовірним вважають той факт, що під час заснування нового поліса на чолі групи апойків стояв головний організатор — ватажок (ойкіст, архегет), найчастіше аристократичного походження, який мав певні знання, уміння й авторитет, щоб згуртувати колектив, якому цілковито довіряли. Адже головною метою було подолання важкого і ще маловідомого у ті часи морського шляху заради отримання ділянки землі на досить віддаленій від батьківщини території, яким був регіон у нижньому межиріччі Борисфена — Гіпаніса.

На основі вивчення грецької колонізації Північного Причорномор'я В. Лапін уперше реконструював первинну форму державності, подібну до ранньоеллінської тиранії з прямим перенесенням політичного устрою з метрополії в колонію. Влада ойкіста, наділеного значними повноваженнями в усіх сферах її життя, за характером наближалась до влади ранньоеллінського тирана, але надалі еволюція державності йшла шляхом розвитку і зміцнення демократичних форм правління (Лапін 1966, с. 236). Усупереч цьому Ю. Виноградов визначав перший етап життя молодого полісного організму за повного створення єдиної громадянської общини у першій половині VI ст. до н. е. як період диктатури ойкіста, з правлінням якого влада переходила до олігархів (Виноградов 1989, с. 73—74).

У метрополії у початковий період колонізації правили тирані. Одним із них був Трасибул, який санкціонував масовий колонізаційний рух Мілета у північні регіони Понту Евксинського, йому довіряли мілетяне, він товаришував із найвідомішим еллінським мудрецем-філософом Фалесом, очолював полісне ополчення у затяжній війні з Лідією, чимало корисного зробив для розвитку торгівельних відносин і випуску перших монет (Herod. I, 17—22). Тож влада ойкіста за першоосновою могла бути близькою до влади мілетських тиранів. Звісно, цей період правління залежав від терміну життя і дієздатності того чи іншого ватажка першопоселенців — від часу заснування апойкії до початку трансформації її у всебічно

діючий поліс (Виноградов 1989, с. 73). Згідно з традиційною еллінською практикою виведення колоній апойки і їхні нащадки, на відміну від епойків, вже володіли кращими землями у полісі, вважали себе аристократами (особливо вихідці з мілетської аристократії), вони мали повні громадянські права і перевагу обіймати різні посади, що тією чи іншою мірою могло бути характерно і для Ольвії. Саме у Нижньому Побужжі було засновано найбільш промілетський поліс.

Водночас у таких випадках слід опиратись на приклади організації добре вивчених мілетських колоній. Завдяки наративним відомостям постає типова схема: в метрополії формується певна партія апойків як згуртована громадянська община, на чолі якої стояв ойкіст, обов'язком якого була охорона і вивезення їх на попередньо обране місце для заснування поселення, постійного проживання і подальшого формування поліса з усіма притаманними для нього компонентами (Ehrhardt 1983, S. 70; Виноградов 1989, с. 62). Принагідно згадаємо вислів В. Лапіна про те, що колектив першопоселенців є «саме колектив, тобто спільнота людей, організованих згідно з їхніми цілями і завданнями ще в метрополії, які зберігали цю організацію на новому місці, що це був колектив людей, пов'язаних між собою економічно, а отже, — нехай і в примітивних формах, — і політично, що цей колектив мав відповідні керівні органи, які відповідали за питання побуту, економіки, розподілу землі тощо, зрештою, цей колектив був поєднаний спільністю культу і мав відповідні інститути. Неможливо уявляти собі цей колектив як суму анархічних робінзонів. Але це і є не що інше як зародок соціально-економічної і політичної організації, що іменується полісом» (Лапін 1966, с. 147)¹. Однак поліс не міг повноцінно існувати без налагодження внутрішньої і зовнішньої торгівлі й обмінних операцій. Ольвія від заснування мала власний емпорій у значенні торговельного порту з морськими і річковими суднами, наглядачами та охоронцями.

За численними даними колонізаційної практики також відомо, що ойкістів і вірних помічників найчастіше обирали з наймолодших членів аристократичних родів у Мілеті — головному організаторі понтійської масової колонізації. Отримавши своєрідне «благословення» і напуття оракула Аполлона у Дідімах на вивезення і

1. За новітніми визначеннями хронології керамічних виробів з Іонії, зокрема Мілета, знайдених із часів розкопок Борисфена та Ольвії, в наукових працях з'явилися дещо конкретніші дати їх заснування й поєднання в один політичний організм (Буйських 2005; 2013). Політична, соціально-етнічна, економічна і культурно-релігійна історія Борисфена до нашого часу залишається невивченою, і це дає право не втручатись у нинішні дискусії і суперечки щодо багатьох питань.

влаштування партії переселенців на заздалегідь вибраному місці, ойкіст ставав головним жерцем Аполлона — верховного бога і сотера новоствореного поліса — своєрідною сакралізованою особистістю. Тому ойкісти через певний час часто прирівнювались до місцевих героїв, на пошану яких громадяни проводили свята з жертвами біля спеціально зведених вівтарів чи героонів. За давньою традицією державна і релігійна сфера життя еллінів були завше тісно поєднані між собою.

Теменоси олімпійських божеств, для яких апойки одразу виділили кращі ділянки у центральній частині, на південно-західному і південно-східному узвишсях Верхнього міста Ольвії по обидві сторони Головної вулиці, стали загалом головним консолідаційним центром її громадянської общини аж до першого розгрому міста гетами під проводом Бурібісти близько середини I ст. до н. е. (Rousyaeva 2010). Інтенсивне освоєння Ольвією придатних для аграрного господарства земель із майже синхронним заснуванням невеликих сільських поселень, створення виробничо-ремісничих комплексів, значне розширення торгівлі з багатьма центрами Середземномор'я і автохтонами Лісостепу, а потім і скіфськими номадами, випуск власних литих монет оригінальних типів, спочатку у вигляді дволопатевої стріли, а дещо пізніше фігурки дельфіна, організація святилищ у прикордонних зонах, можуть все-таки вказувати на те, що вона досить швидко, у межах першої половини VI ст. до н. е., — стала на шлях остаточного формування політично незалежного від метрополії поліса з неодмінним збереженням єдності громадянської общини, обопільним прагненням до економічного самозабезпечення і з відповідними складовими політичного правління і власного пантеону. «Повністю завершена спільнота, до складу якої входить кілька поселень, створює поліс. Призначення його самодостатнє: поліс виникає задля потреб життя, але існує він для доброго життя» (Arist. Polit. 1, 1, 8). Ольвійський поліс з обширною хорою багато в чому відповідає тому визначенню поліса, яке Аристотель сформував на прикладі розвитку давньоеллінських полісів в різних регіонах Еллади.

Звісно, що в перші десятиліття в Ольвії не було повною мірою сформованого державного ладу. Досі не знайдено будь-яких епіграфічних джерел про введення хоча б однієї з його складових. Проте не варто виключати важливі колегії стратегів і агораномів, про які можна говорити, щоправда, лише завдяки дотичним джерелам: наприклад, архаїчні поховання стратегів зі зброєю; перші торговельні приміщення, гіри та монети, різноманітні матеріали із багатьох регіонів Егеїди, що загалом потребувало нагляду і впорядкування, введення певних правил торгівлі та обміну як з еллінами, так і місцевими племенами (Скуднава 1988; Крапівіна 2004).

Сила і характер влади ойкіста проявлялись неоднаково, насамперед у тих випадках, коли він з самого початку вважав апойкою політично незалежною від далекої метрополії. Однак у широкому розумінні тільки завдяки витримці і розуму ойкіста перші партії апойків в Ольвії зуміли не тільки довго протриматись, але й підготувати належну базу для подальшого широкомасштабного освоєння Нижнього Побужжя. Вірогідно серед багатьох обов'язків першого ойкіста, а також його помічників, були розвідувальні роботи, пов'язані з вибором місця для заснування інших поселень і розселення нових груп вторинних переселенців, а також проникнення углиб території Скіфії з метою збору інформації про місцеві племена і встановлення з ними обмінно-торговельних зв'язків (Русяєва 1999). Тільки сувора дисципліна, спаяність колективу, його високий духовний потенціал і обопільна зацікавленість у виконанні спільної справи уможливлювали досягнення головної мети: створення власного автономного поліса. Заслугою ольвійського ойкіста і його спільників є досить вдале визначення місця розташування апойкії та підлеглої їй території — головної аграрної бази для економічного самозабезпечення еллінських переселенців, наявності джерел питної води і водного сполучення з метрополією, іншими містами Егеїди і з місцевими етносами.

Утім, досі відсутні будь-які достовірні писемні свідчення про ім'я першого ольвійського ойкіста. На відміну від деяких міст Причорномор'я (напр., Гермонаси і Фанагорії), навіть сакралізовані легенди про нього не збереглись. Наразі лише у вигляді припущення висловлена думка, що першим ойкістом Ольвії міг бути Евресибій (Евресибій), нащадки якого згодом відігравали найважливішу роль в її політичному і релігійному житті (Dubois 1996, р. 26; Русяєва 2005, с. 27; Русяєва, Супруненко 2003, с. 111—112). Тривале існування протягом багатьох століть цього рідкісного імені серед полісної еліти і створення унікального аристократичного сакрального союзу Евресибіадів значною мірою свідчать, що тут могли знати і зберігати легенду про їхнього героїзованого предка-ойкіста й особливі заслуги в інших діяннях на благо всього поліса.

Олігархічний режим. Основні позиції в Ольвійському полісі займали його засновники і їхні спадкоємці. Олігархічний спосіб правління у другій половині VI—V ст. підтверджено даними епіграфіки, нумізматики і особливо матеріалами некрополя, у вцілілих похованнях якого знайдено чимало рідкісних і дорожчих прикрас і розписних посудин (Скуднава 1988). Окрім того, аналогічні політичні режими були встановлені і в найближчих до Ольвії містах: Тірі, Істрії, Аполлонії Понтійській і Гераклеї Понтійській (Блаватская 1952, с. 49—51; Карышковский, Клейман 1985, с. 44; Анохин,

Русяева 1999, с. 353—354). Ольвія підтримувала з ними найтісніші добросусідські політичні й економічні зв'язки. Вартий уваги той факт, що про останні з них стало відомо знаменитому філософу Аристотелю в Афінах. Так, говорячи про причини суттєвих політичних змін у деяких понтійських полісах він, зокрема, згадав Істрію, де в результаті боротьби олігархія перетворилась на демократію, а в Гераклеї влада від олігархів перейшла до шестисот громадян (Arist. Polit. V, 5, 2). Іншим шляхом це відбулось у сусідній з Істрією Аполлонії: «Часом олігархи намагаються негайно ж призвести народ до тих чи інших заворушень, інколи вони починають розкрадати суспільне майно, і тоді або серед самих же олігархів піднімається проти таких осіб заколот, або ж громадяни починають вести боротьбу з розкрадачами, що мало місце в Аполлонії Понтійській» (Arist. Polit. V, 5, 7).

Мабуть, у цих полісах було досить сильне протистояння народної маси на чолі з досвідченими політичними лідерами, якщо чутки про такий стан і зміну влади докотилися до Афін і Аристотель відмітив їх у своїй праці для порівняння різних видів правління олігархів і боротьби з ними. Імовірно, що в Ольвії політична боротьба між олігархами і простими громадянами не була настільки яскраво вираженою, а державний устрій не вирізнявся особливими рисами. Тобто за наявності настільки інтенсивних зв'язків із Афінами якісь свідчення про різкі зміни у державній політиці теж могли б стати відомими Аристотелю.

Привілейований прошарок ольвійської аристократії носив такі ж імена, як і представники вищої мілетської аристократії, насамперед епонімні есимнети мольпів (Milet I, 3). Діяльність аналогічного мілетському релігійного союзу мольпів в Ольвії найхарактерніша для V ст. до н. е., коли після відновлення Мілета встановився олігархічний режим влади. Як сильний і дієвий аристократичний клан вони протягом багатьох століть впливали на проведення різних політичних, громадських і релігійних заходів у Мілеті і після перемоги демократів (Ehrhardt 1983, S. 105—106; Herda 2005). Те саме простежується в Ольвії, згідно з присвятами мольпів у святилищі Аполлона Дельфінія, але протягом набагато коротшого часу. Посади головних жерців у цьому культі і полісних епонімів виконували тут, як і в метрополії, есимнети мольпів (Карышковський 1984, с. 42—51; Русяева 1992, с. 193—195; 2010а).

Однак конкретні і достовірні факти про склад правління цього періоду не задокументовані ні наративними, ні епіграфічними джерелами. Здагодно, що керівну роль виконувала рада олігархів на чолі з есимнетом. Певною мірою «лист жерця з Гілеї» на уламку амфори третьої чверті VI ст. до н. е. свідчить про підпорядкованість і субординацію різних громадян Оль-

вії, які виконували свої обов'язки в сакральній сфері (Русяева, Виноградов 1991). Посланий для інспекції святилищ у південно-східному районі поліса «жрець» повідомляв в Ольвію не тільки про «агонофета», зруйновані вівтарі еллінських богів у Гілеї, виконання обрядів і брак їжі для служників у святилищах, а й про втечу рабів після аварії на кораблі, вивезення дерев із Гілеї, мисливців за дикими кінями — тобто і такі відомості, які безпосередньо стосувались державно-правового життя ольвіополітів у перші десятиліття існування поліса.

Водночас ольвійська олігархія прагнула контролювати найближчі до неї морські торгові шляхи, остров Левке і Дром Ахілла — головні сакральні пункти культу Ахілла у Північно-Західному Причорномор'ї, які з часу колонізації перебували у підпорядкуванні Ольвійського поліса (Охотников, Островерхов 1993; Rusyaeva 2003; Русяева 2006). У цьому контексті важливо, що саме завдяки ініціативі і коштам заможних ольвіополітів на острові побудували храм Ахілла, подібний до першого храму сакрального архетета Ольвії Аполлона Іетроса наприкінці VI ст. до н. е. В оточенні варварського світу освічені ольвіополіти добре усвідомлювали величезне значення своєї етнічної єдності для виживання, належності і відданості великому еллінському світу, культурну перевагу якого так чи інакше знав кожен еллін.

До найдавніших державних декретів V ст. до н. е. належать ателія і проксенія синопейцю Іетроклу, сину Гекатея та гераклеоту (НО 1, 2). Кілька написів першої — третьої чвертей цього століття належать до присвят мольпів Аполлону Дельфінію (НО, 55—58; Карышковський, 1984, с. 42—44). Завдяки цим написам відомо про деяких представників державної влади, які надали права безмитної торгівлі, а також про наявність епоніма — громадянина, якого щорічно обирали і за ім'ям якого фіксували рік у календарі Ольвійського поліса.

Отже, ольвійська релігійно-політична практика повністю повторювала практику Мілета, де збереглися списки епонімів — есимнетів мольпів, починаючи з 525 р. (Milet I, 3). Ольвійські есимнети також були представниками місцевої полісної аристократії. Імовірно, ці посади на початку V ст. обіймали Мольбагор і його син Леокс, якому була поставлена надгробна мармурова стела з двобічними рельєфами і віршованою епітафією, від якої знайдено лише невеликий фрагмент. Завдяки реконструкції напису відомо, що Леокс загинув далеко від міста, віддавши життя за вітчизну (IOSPE I², 270; Русяева 1987; Vinogradov 1997; Русяева, Супруненко 2003, с. 40—50). Цілком можливо, що в процесі остаточного формування державних і релігійних інститутів поліса відбулась помірна демократизація олігархії, котра прагнула зберегти на догоду громадянам свій пріоритет у місті.

Для раннього класичного часу характерна різноманітність типів ольвійських круглих монет. Найраніші (початок V ст.) — великі литі бронзові монети — оболі (так звані аси) з профільним в архаїчному стилі зображенням богині Афіни Паллади в шоломі на аверсі і фігуркою дельфіна, колеса з чотирма спицями та кульками між ними на реверсі. Наступний випуск позначено ретроградним написом ΕΠΠΑΥΣ («при Павсанії»), третій — ΠΑΥΣ («Павсаній») між спицями колеса. Монети датовано по-різному, але не пізніше середини V ст. до н. е. Однак із різних позицій трактовано скорочені імена: одні вбачають у них свідчення про першого тирана Павсанія (Карышковський 1988, с. 41—49; Виноградов 1989, с. 92); інші — ім'я епоніма, есимнета мольпів за правління олігархії (Анохин 1989, с. 11—15).

Важливо також відмітити не тільки яскраво виражену сакрально-сотеричну символіку зображень на цих монетах, а й демонстраційний взаємозв'язок полісних культів Афіни та Аполлона Дельфінія, а через них і тісні відносини з відродженням після перського розгрому Мілетом та Афінами, які прославились великими перемогами над персами. Також ці унікальні в античній ойкумені монети вперше продемонстрували, з одного боку, автономію Ольвії («життя за власними законами»), а з іншого, автаркію («самозабезпечення»), що було характерно для політики й економіки кожного еллінського поліса.

Звичайно, що тільки тоді, коли основу економічного розвитку становило аграрне господарство, а головною галуззю було землеробство, Ольвія могла належати до такого типу полісів вже за першого періоду свого становлення. У святилищі Аполлона Дельфінія, за мілетською традицією, мольпи влаштовували громадські прийомі з трапезами з нагоди приїзду важливих державних осіб чи феорів, на які звичайно запрошували державних діячів, жерців, найстаріших громадян поліса. Ця традиція зберігалась і в елліністичний час, коли щорічні функції епонімів закріпились за головними жерцями святилища верховного полісного бога Аполлона Дельфінія (Русяєва 1989). Аристократичні роди й олігархи відігравали значну роль у політиці, економічному та культурно-релігійному житті ольвіополітів упродовж існування поліса.

Тиранія і скіфський протекторат. У процесі розгляду політичного ладу за вищезгаданими монетами і попри неоднозначне тлумачення легенд насамперед привертає увагу повна відсутність епіграфічних документів про Народні збори і виборні магістратури в Ольвії VI—V ст. до н. е. Імовірно, саме такі обставини і спроби вчених виявити основні компоненти та особливості державного правління у цей час сприяли їх гіпотетичному з'ясуванню за рідкісними іменами і в ракурсі встановлення тут

не лише тиранічного режиму, починаючи від зображених на вищезгаданих оболіх Павсанія й Аріха, а й скіфського протекторату і прямого підкорення Ольвії скіфському царю Емінаку (Русяєва 2007).

Спочатку, на думку Ю. Виноградова, саме Павсаній, обіймаючи посаду есимнета мольпів і епоніма, зміг досить легко захопити владу, одноосібно правити за підтримки вірних йому олігархів і скіфських царів (Виноградов 1989, с. 109—126). Після нього тиранами також стали Аріх і Емінак, теж відмічені в написах на ольвійських монетах. Для доказу тиранії і скіфського протекторату над Ольвією за їхнього перебування при владі ці імена необгрунтовано вважали скіфськими. Концепція про тривалий період правління тиранії і про перехід від одного тирана до іншого в Ольвійському полісі була створена завдяки відновленню край фрагментованого напису третьої чверті V ст., у якому начебто зсвідчено надання прав громадянства, ателії і ділянки землі братам Тимосилею та Теопроту з Синопи, де перший з них був тираном. Їх вигнали з міста близько 437 р. завдяки спільним діям афінського флоту під командуванням Перикла і синопських демократів (Plut. Per. 20; Виноградов 1989, с. 109—111).

Зіставлення цього декрету з іменами Павсанія й Аріха на бронзових литих асах, а потім Емінака на срібних статерах і новелою Геродота про царя Скіла (Herod. IV, 76—79) дало привід доводити, що в Ольвії протягом близько століття (480—470 — 400—390 pp. до н. е.) не тільки правили тирані, але й саме місто перебувало під скіфським протекторатом (Виноградов 1989, с. 90—126). Проте поки не знайдено написів, у яких би достовірно було вказано на тиранічний режим в Ольвії упродовж майже всього V ст. та її підпорядкування скіфам. Тим паче, що в цей період існували найтісніші економічні і культурно-політичні відносини з демократичними Афінами. Афіняни часто перебували у нижньобугському регіоні, пропагуючи свої досягнення і свої полісні культури, найпершою чергою Афіну Палладу, образ якої ольвіополіти демонстрували на своїх оригінальних литих монетах (Карышковський 1988; Анохин 1989).

Сакральні символи й імена на ольвійських монетах V ст. до н. е., можливо, є доказом певних змін полісного апарату. Це характерно для ольвійських монет упродовж всього періоду грошового обігу. Оскільки достовірні документи відсутні, ми можемо лише припускати, що в Ольвії якийсь властолубець проголосив себе тираном, однак протримався не надто довго. Було б дивно, якби політичні вигнанці — екстирани з Синопи знайшли постійне місце проживання в Ольвії тільки завдяки її тирану. Адже чорноморська ескадра Перикла, яка невдовзі прибула в Ольвію, також могла вигнати

їх із ольвійської землі разом з її власним тираном, якщо такий насправді тут правив. Ю. Виноградов беззастережно вважав грецькі імена Аріх і Емінак суто скіфськими, що надалі стало аргументом для нової концепції про належність останнього з них до скіфського володаря Скіфії, під пануванням якого нібито якийсь час перебувала і Ольвія (Русяєва 2007).

Отже, нарративні, епіграфічні і нумізматичні джерела не дають поки що достовірних і більш чи менш конкретних та однозначних свідчень як про столітній, так і зовсім нетривалий тиранічний режим в Ольвійському полісі. Добре відомо, що Геродот у своєму творі чимало уваги приділив різним оповідям про скіфів, зокрема виклав новелу про скіфського царя еллінофіла Скіла змішаного елліно-скіфського походження, який одружився з ольвіополіткою і зрідка відвідував місто в ті часи, коли прихильники культу Діоніса Вакха влаштували свята з вакхічними ритуалами і винопиттям (Herod. IV, 78—80). Якби Ольвія дійсно перебувала під його протекторатом, хай навіть суто економічним, то Геродот, а пізніше й Аристотель, не змогли б обійти повним мовчанням таку надзвичайно цікаву і, більше того, унікальну подію в історичному розвитку і давньогрецького поліса, і Скіфії. Тому різні домисли щодо тиранів і підкорення Ольвії скіфським царям при панівній еллінській аристократії і мольпів у V ст. до н. е., які підтримували тісні економічні і культурно-політичні зв'язки з демократичними Афінами і Мілетом, за відсутності надійних джерел і прямих свідчень так і залишаються гіпотезами.

Демократичний лад. Демократична форма правління найбільшого розвитку досягла в Афінах у V ст. до н. е. (Finley 1980; Кондратюк 1983; Туманс 2002; Фролов 2004). Їй належить видатне місце в історії Еллади. Навіть на далекій периферії античної ойкумени елліни намагались установити демократію, вбачаючи у ній виразні прояви свободи громадян, економічної стабільності і соціально-політичної справедливості, високого злету духовної творчості. Кожна демократія у різних полісах мала свої характерні ознаки й особливості, бо залежала насамперед від політичної активності народу і його лідерів, їхньої гуманності, інтелекту та освіти. Проте в ній не варто вбачати «таку форму державного правління, за якої верховна влада зосереджена в руках народної маси» (Arist. Polit. IV, 3).

Слід зазначити, що недостатня джерельна база, а також відсутність конкретних і достовірних писемних документів спричиняють виникнення різних пояснень і наукових концепцій як щодо точної дати перемоги ольвійської демократії, так і її характеру. Думка В. Латішева, що Ольвія в усі часи свого існування була впорядкованою демократичною республікою (Латішев 1887, с. 305), була незаперечною і по-

суті загальноновизнаною в літературі з ольвійської проблематики понад століття. Тільки новознайдені епіграфічні джерела і монети дали підстави змінити цю точку зору (Виноградов 1989, с. 135—136).

Проафінська орієнтація ольвіополітів була зумовлена різними обставинами, передовсім спричиненими перемогою еллінів у війні з персами і створенням Афінської морської держави, до якої входила і Ольвія (Карышковский 1988, с. 45; Виноградов 1989, с. 126—134; Крыжицкий, Лейпунская 1999, с. 154—155). Значний вплив Афін на політичний і культурний розвиток Ольвії посилювався у V ст. до н. е. після розгрому Мілета персами 494 р. і переїзду тих мілетян, які врятувались від вбивства і рабства. Вони пам'ятали, що Афіни — їхня метрополія, а для ольвіополітів — праметрополія. В античних містах таким «спорідненим» відносиною протягом багатьох століть надавали великого значення. У вирішенні питань щодо зміни політичних режимів не можна ігнорувати і введення полісно-сакральної емблеми на монетах, яка зрештою стала незмінним символом автономної демократичної Ольвії (Русяєва 1992, с. 65—70).

Відвідини Ольвії Периклом майже синхронно з Синопою й Істрією за час Понтійської експедиції підтверджені різними джерелами. Афіни значною мірою підтримували демократію в союзних полісах, неодноразово відкрито допомагали її встановленню. *«Для забезпечення свого панівного становища Афіни не за шаблоном, але у випадках, які вимагали того, послідовно впроваджували в союзних містах демократичний устрій... Упроваджені в союзних містах для зміцнення афінського панування демократичні режими повинні були через цю свою функцію діяти як стабілізатор на внутрішню афінську демократію, оскільки стало ясно, що зі зміною конституції Афін могло б опинитись під загрозою і панування їх у морському союзі»* (Шуллер 1984, с. 54). Тому Афіни, «найдемократичніший» з усіх демократичних полісів того часу, закономірно прагнули однакової, притаманної їм форми правління в союзних полісах.

Загалом уведення в трьох понтійських містах, Синопі, Ольвії й Істрії, майже однакового полісно-сакрального монетного символу, ймовірно, олімпійського походження (орел над дельфіном) навряд чи може бути випадковим явищем. Воно синхронно встановленню демократії в Синопі й Істрії завдяки військово-політичній підтримці Афін. Тому, здається, ніщо не перешкоджає припущенню, що прихильники демократії хоча б тимчасово отримали перемогу і в Ольвії у час її відвідин ескадрою Перикла того ж 437 р. (Русяєва 1994, с. 45—49). У Мілеті протягом «Периклового століття» прагнули протистояти афінській експансії, але близько 440 р. тут за підтримки Афін у ре-

зультаті гострої боротьби був установлений демократичний лад, а його противники вигнані з міста (Ps.-Xen. III, 11). Таким чином Ольвія як споріднена з материнським полісом, швидко сприймала демократичні ідеї не тільки з Афін, але і з Мілета. Безперечно, що мілетські демократи були зацікавлені у встановленні в Ольвії аналогічної влади і могли підтримувати афінян у її введенні і в своїх дочірніх полісах, що згодом позначилось на мілетсько-ольвійській симполітії (Milet I, 33).

Перша назва ольвійської общини — ОА і ОАВІ відзначена на срібних монетах із зображенням букранія в останніх десятиліттях V ст. до н. е. (Карышковский 1988, с. 53; Анохин 1989, с. 22). Цей демотікон, який невдовзі ставили майже на усіх монетах демократичної Ольвії, вказує на демократизацію влади і роль громадянської общини в державному житті. Установлення ж постійної демократичної влади в Ольвійському полісі сталося, мабуть, тільки в межах першої чверті IV ст. (Виноградов 1989, с. 135—136; Анохин, Русяєва 1999, с. 360—361). Однак перемога демократії не знайшла відгуку в жодному з декретів Ольвії. Створюється враження, що саме серед найзаможнішої і найосвіченішої верхівки ольвійських громадян з'явилося чимало прихильників проафінських і промілетських ідей, які мирним шляхом захопили тут владу і проголосили демократичне правління. Судячи з трьох синхронних написів, їх міг очолювати Евресибій, нащадки якого протягом багатьох століть впливали на політичне і культурно-релігійне життя Ольвії (Виноградов 1989, с. 141—149; Русяєва 1994, с. 49; Русяєва, Супруненко 2003, с. 106—112).

Спадкоємність головних структур демократичної влади простежується і з відродженням Ольвії в перші століття нашої ери. Так, установлена ще після економічної кризи у другій половині III — першій половині I ст. до н. е. елітарно-демократична форма правління практично відновила у післягетський період, що є одним із важливих аргументів того, що вцілілі ольвіополіти незабаром після навали гетів, розгрому і розграбування ними міста повернулись на своє місце проживання, але змогли заселити тільки невелику і найбезпечнішу його частину. На підставі почесних декретів вірно визначено державний лад цього часу як демократію з сильним полісом аристократизації, коли одні й ті ж особи з багатих і знатних родин неодноразово обіймали посади архонтів і стратегів (IOSPE I², 40, 42).

Також можна прослідкувати і досить помітну відмінність від попередньої демократії, коли громадянська община була ще моноетнічною (еллінською) і, зрозуміло, що при владі перебували тільки ольвіополіти еллінського походження. Наприкінці I — у першій третині III ст. н. е. ситуація різко змінилась у зв'язку з включенням до складу громадянського колективу

носіїв іраномовних імен (очевидно, переважно еллінізованих заможних сарматів з Боспору), яких разом із еллінами почали обирати на посади архонтів, стратегів, агораномів і навіть жерців еллінських богів (Карышковский 1993; Русяєва 1999; 2013).

Народні збори і Рада. Відомо, що кожна політична структура складалася з певних компонентів, залежно від порядку розташування яких правління отримувало відповідну якість виконання законів із гарантією збереження громадського порядку і збільшення економічного добробуту як власне держави, так і кожного громадянина, а разом з цим головного її осередка — ойкоса (сім'ї). Величезне значення надавалось також їх всебічному захисту в разі збройних ворожих нападів. До громадянської общини входили лише повноправні чоловіки, котрі водночас становили й народне ополчення, мали право голосувати і виконувати полісні посади.

Ольвійська, як і чимало інших демократичних форм правління, формально складалась із законодавчих органів влади — Народних зборів (ekklesia — еклесія) і Ради (bule — буле). Однак із різних причин порядок розташування органів влади в декретах час від часу змінювався. Від імені ольвіополітів, що адекватно Народним зборам і громадянській общині, надавали проксенії ксенам із багатьох міст протягом порівняно короткого часу у IV ст. до н. е. (НО 2—7, 9, 14, 15), після цього — це Рада і Демос. Хоча Демос вважається ідентичним Народним зборам, йому належало останнє місце навіть у почесних декретах, для ухвалення яких іноді скликали і Всенародні збори (Пандемос) у III—II ст. до н. е. (IOSPE I², 26, 27, 30, 32, 34, 37; НО 17, 21, 24—31 тощо).

Тільки деякі повністю вцілілі документи допомагають глибше ознайомитись зі структурами державного ладу Ольвії. Насамперед це унікальний почесний декрет Каноба про гроші, виданий Радою і Демосом Ольвії у IV ст. до н. е. (IOSPE I², 24; Виноградов Карышковский, 1976, с. 20—42; Карышковский 1988, с. 57—63; Dubois 1996, N 14). Крім найціннішої нумізматичної і економічної інформації, декрет Каноба дає уявлення про головні органи державної влади і форму правління в Ольвії, а також процедуру ухвалення та виконання законів у цей час. У ньому чітко зафіксовано, що верховним органом влади були Народні збори — еклесія, а місцем їх проведення — еклесіастерій. Припустимо, що це — спеціальне приміщення, де встановлено, зокрема, той камінь, на якому мали відбуватись операції з грошима. Однак досі воно не відкрито.

Епіграфічні пам'ятки перших століть здебільшого знайдені в уламках. Унаслідок цього про головні складові державного ладу можна дізнатись із більш-менш уцілілих декретів. Преамбули постанов міняли залеж-

но від їх характеру і форми, але перше місце займав головний архонт-епонім. Декрети на пошану діячів видавали за доповіддю, певно, одного з молодших архонтів чи члена Ради з зазначенням місяця також на Народних чи Всенародних зборах. Часто використовували формулу «архонти, Рада і Демос постановили увінчати золотим вінком» того чи іншого діяча за його заслуги (пор. IOSPE I², 39—42, 46, 51, 52; HO 42, 45, 47). Кожен громадянин мав право бути присутнім на зборах і брати участь як в обговоренні законів, так і переобранні членів Ради і головних виконавчих органів — колегій архонтів, стратегів, агораномів, інших магістратів, що відігравали допоміжну роль у керуванні полісом, а також у призначенні різних індивідуальних посад. За деякими винятками до Ради і в полісній колегії на Народних зборах обирали переважно представників соціальної верхівки тільки на один рік підняттям рук або жеребкуванням.

Періодичність проведення Народних зборів не встановлена. Тільки деякі написи фіксували те чи інше число їх скликання із зазначенням місяця, завдяки чому ясно, що вони відбувались не в попередньо встановлені числа і, очевидно, не менше 12 разів на рік, а в екстраординарних випадках частіше. Наприклад, після раптової героїчної смерті ольвійського лідера Нікерата, сина Папія, були негайно скликані позачергові збори, присвячені розгляду організації його похорону, посмертного вшанування, ухвалення почесного декрету і увічнення його пам'яті встановленням кінної статуї, а в подальші часи і періодичним нагородженням золотим вінком під час кінних агонів на календарно-релігійних святах на пошану Ахілла (IOSPE I², 34). Безумовно, подеколи виникали й інші причини для скликання Народних або Всенародних зборів.

Однією з них була раптова смерть голови архонтів у другій половині II ст. н. е. Теокла, сина Сатира, якого було вибрано на цю посаду вчетверте, попри порушення демократичних законів (IOSPE I², 40). З преамбули його почесного декрету видно, що Пандемос відбувались за його головування і читали постанову про посмертне вшанування. Певно, в такому разі ольвіополіти не проводили ні довиборів на його заміщення, ні повних дострокових виборів, які відбувались щороку у визначений час.

Ухвалені зборами рішення, скоріше за все, мали законну силу. Невідомо, чи завше тільки члени Ради розробляли проекти законів, вносячи їх на затвердження Народними зборами, і чи дійсно вони стежили за впровадженням їх у життя. У написах не зазначені колегії законодавців (номофетів) і охоронців законів (номофілаків). На думку В. Латишева, Рада в Ольвії виконувала виключно пробулевтичні функції, тобто попередньо розглядала пропозиції різних колегій і громадян, після чого вносила їх для

обговорення й ухвалення на Народних зборах (Латышев 1887, с. 227).

Перевага Ради над Демосом у формулах написів III—II ст. до н. е. вказує про перехід від радикальної демократії до елітарної. Склад членів Ради не зазначено жодним написом. Можливо, сюди входили всі виборні магістрати або ж по одному від кожної колегії. Організація роботи Ради протягом виборного терміну і місце його засідань також невідомі. Як видно з декрету про гроші, він був внесений на затвердження Канобом, сином Трасидаманта, ймовірно, одним із членів Ради, який попередньо склав його проект, схвалений на засіданні. Загалом він відтворює картину демократичного правління в Ольвії незадовго до походу Зопіріона, яке пізніше за своєю суттю періодично зазнавало певних змін, як це видно з розгляду діяльності різних колегій. Проте Рада протягом багатьох століть була найважливішим органом державної влади в Ольвійському полісі. Можливо, тільки після включення його до складу римської провінції Нижня Мезія 198 р. н. е. її значення в політичному житті міста дещо зменшилось, особливо з поступовим зростанням впливу колегії архонтів і введенням титулу «батько міста» наприкінці II ст. н. е. Цим почесним титулом наділяли найдіяльнішого і добре освіченого політичного лідера, який тривалий час успішно обіймав різні державні посади, був прихильником не лише тісних зв'язків з Римською імперією, але й підпорядкування Ольвії її законам. На той час до таких діячів належав славнозвісний Каллісфен, син Каллісфена (IOSPE I², 42; Русяева 2021).

Колегія архонтів. У жодному з епіграфічних джерел Ольвії VI—V ст. до н. е. не зазначена така давня і добре відома в Афінах посада як архонт (αρχων — вища державна особа). У період входження багатьох міст в Афінську архе значну роль у ній, особливо після 450 р., все ще відігравали афінські архонти. Так, після перемоги демократії у Мілеті з Афін було відправлено п'ятьох архонтів, які консультували місцевих магістратів і захищали проксенів. Вважають, що саме проксени як демократи найчастіше були провідниками проафінської політики (Кондратюк 1983, с. 360).

Інститут архонтату в Ольвії зафіксовано, вірогідно, тільки на початку елліністичного часу в декреті Каллініка, сина Євксена (IOSPE I², 25 + 31; Виноградов, 1989). Відомо і про наявність у цей же час магістратури архонтів у Мілеті (Ehrhardt 1983, S. 208—209). За епіграфічними джерелами достовірно відомо, що протягом останньої третини IV ст. до н. е. — першої третини III ст. н. е. архонти постійно займали головне місце в державному житті Ольвії, насамперед у поданні законів на обговорення і ухваленні їх на засіданнях Ради і Народних зборів. Судячи з різночасових написів, вони також розробляли не тільки проекти за-

конів і давали свої пропозиції щодо видання певних почесних декретів, складанням тексту яких займався секретар або останній із числа членів колегії архонтів, а й стежили за виконанням постанов, дотриманням населенням полісних законів і традицій. Загалом залежно від політичних ситуацій та економічного розвитку їм доводилось рішуче втручатись у різні сфери життя ольвіополітів.

Однак, на відміну від епіграфічних пам'яток перших століть нашої ери, в яких колегія архонтів представлена у повному складі з п'яти членів на чолі з першим архонтом-епонімом (протом), для елліністичного часу їх кількість точно невідома (Анохин, Русяєва 1999, с. 363). Можна тільки припускати, що з самого початку вона залишалась незмінною. Провідна роль архонтів у полісному самоврядуванні, здається, не підлягає сумніву, однак міські фінанси (зокрема і священної скарбниці), наскільки це можна зрозуміти з текстів різних декретів, перебували в розпорядженні кількох колегій: архонтів, Семи, Дев'яти, економів і скарбника. Ймовірно, гроші надходили в їхнє розпорядження з різних джерел.

Починаючи з середини III ст. до н. е. усі проксенії в Ольвії були запропоновані приватними особами (IOSPE I², 27; HO 24, 25, 26), а почесні декрети — різними колегіями магістратів, одноособними або їх сукупністю: архонтами (IOSPE I², 29, 35), архонтами і колегією Семи (IOSPE I², 26, 32), навіть раніше не згадуваною комісією синедрів (HO 28). Звідси зрозуміло, що головні колегії магістратів залишали приватним особам тільки право ініціювати надання проксеній або нагород. Важливий за інформацією для історії Ольвії декрет на пошану Каллініка, сина Євксена, був запропонований двома колегіями — архонтів і Семи в останній третині IV ст. до н. е., а потім прийнятий Радою і Демосом, проте пам'ятник йому встановлено від імені Демосу (IOSPE I², 25 + 31). Так само і в першій половині II ст. до н. е. декрет на пошану Нікерата, сина Папія, був ухвалений Радою і Демосом, але кінну статую встановлено тільки від імені Демосу (IOSPE I², 34). І в тому, й іншому випадку очевидно, що кошти на пам'ятники прославленим лідерам поліса збирали з членів громадянської общини за рішенням Народних зборів.

Різноманітніша картина державного ладу Ольвії, її внутрішнього і зовнішнього становища постає з найважливішого декрету на пошану Протогена, сина Геросонта, кінця III ст. до н. е. (IOSPE I², 32)¹. За рішенням колегії архонтів

1. Щодо датування важливих декретів і діяльності як Каллініка, так і Протогена, висловлені найзначніші, порівняно з іншими лапідарними написами, хронологічні розбіжності приблизно у сто років. Щодо першого з них, то орієнтуючись на його великі заслуги і найбільші в історії Ольвії винагороди (1000 золотих і пам'ятник), імовірніше, що його

скликали Народні збори; закуповували вино для населення; навіть храмові священні золоті посудини закладали лихварям у випадках, коли з полісної скарбниці були використані останні кошти; платили гроші відкупникам. Архонти виконували ризиковані функції послів, наприклад, до царя Сайтафарна, а також займалися організацією благодійних коштів для зміцнення оборонних споруд.

У другій половині II ст. до н. е. Ольвія була економічно частково залежною від скіфського царя Скілура. Однак політично місто було незалежним. Ольвіополіти продовжували видавати проксенічні і почесно-проксенічні постанови від імені Ради і Народних зборів, карбувати власну полісну монету, вести торгівлю з еллінськими державами (пор.: Карышковский 1988, с. 102; Анохин 1989, с. 52—53; Виноградов 1989, с. 230—250; Крыжицкий, Лейпунская 1999, с. 225—227).

Останній документ історії догетської Ольвії — декрет на пошану амісенського капітана кінця II — початку I ст. до н. е. вже засвідчує її тісні відносини з Понтійським царством Мітрідата VI Євпатора (IOSPE I², 35; Виноградов 1989, с. 250—263; Сапрыкин 1996, с. 132 сл.). Та попри такі неординарні зміни він всеодно був ухвалений Радою і Демосом, за пропозицією архонтів на чолі з Посідеєм, сином Анаксагора, який перед цим був епонімом — жерцем у святилищі Аполлона. Своєю чергою це також вказує на політичну незалежність міста і дає підстави для припущення, яким чином відбувалось просування ольвіополітів по службі: у цьому випадку від жерця-епоніма до голови колегії архонтів, посада якого, ймовірно, стала найголовнішою у полісі. Отже, архонтат із часом почав посідати основне місце у владі Ольвії, особливо в періоди економічних криз.

У відродженій після гетського розгрому Ольвії вперше зафіксовано існування колегії архонтів на чолі з першим архонтом-епонімом у присвяті стратегів у межах 1 р. до н. е. — 4 р. н. е. (Иванчик 2017, с. 636—638). Однак їхня роль значно зросла у другій половині I — першій третині III ст. н. е. (Латьшев 1987, с. 261—274; Карышковский 1993; Анохин 1999, с. 384—385; Крапівіна 2014, с. 88). Уперше у політичній історії Ольвії чільне місце займав перший архонт-епонім із наданням свого імені тому року, протягом якого він виконував свої обов'язки. Судячи з уцілілих декретів, будівельних написів, присвят Ахіллу Понтарху найчастішою була формула «архонти на чолі» з переліком імен і патроніміків постійно п'яти членів колегії (напр., IOSPE I², 39, 129—132,

діяльність припала на останню третину IV ст. до н. е., коли поліс завдяки йому досяг найвищого розквіту в усіх сферах життя; натомість Протоген діяв у період надзвичайно важкої економічної кризи, найвірогідніше в останню чверть III ст. до н. е. (з літературою див. Русяєва, Супруненко 2003).

142, 162, 169 + 177; НО 52, 88). Демократичну форму виборів порушували в перші століття значно частіше: один і той самий громадянин міг обіймати посаду кілька років поспіль або ж періодично. За різних обставин така, загалом-то елітарна форма обрання на посаду, була обумовлена переважно тим, що для успішного річного функціонування обранці використовували й особисті кошти, власниками яких були в основному вихідці зі старовинних аристократичних родів, які зуміли не тільки збагатитись, а й здобути освіту, що сприяло їхній швидкій політичній кар'єрі (IOSPE I², 40, 42; Русяєва 2021). Проте, попри соціальне розмежування, формально вважали, що на зборах мав право виступити з промовою кожен громадянин поліса, за винятком ворогів демократії і батьківських звичаїв, порушників загальноприйнятих законів і традицій, а також зрадників.

Очевидно внаслідок того, що в Ольвії громадянський колектив був порівняно нечисленним і навряд чи всі громадяни мали добру освіту, гарно володіли ораторським мистецтвом і достатніми коштами, одні й ті самі особи найчастіше неодноразово були обраними до складу колегії архонтів. Проте тільки найдіяльніші громадяни неодноразово успішно виконували посади першого архонта-епоніма, як, наприклад, Каллісфен, син Дада — тричі, а Теокл, син Сатира, і Каллісфен, син Каллісфена — чотири рази (IOSPE I², 40, 42, 43).

Крім цього, однією з важливих особливостей ольвійської колегії архонтів у післягетський період є присутність у ній членів з іранськими іменами, які за еллінською традицією відмічали в документах власні як еллінські, так й іранські патроніміки, займаючи незалежно від цього різні місця у колегії, наприклад: Зорсан, син Нікерата, Абноз, син Абнака, Пісістрат, син Дадага (перший архонт і епонім); Анаксимен, син Євресібія, Карзоаз, син Аттала, Пуртей, син Абнака (другий архонт); Ахілл, син Деметрія, Деметрій, син Ахілла, Раодмей, син Колха (третій архонт); Пападон, син Алкіма, Атгас, син Сомаха, Скартан, син Азієа (четвертий архонт); Метродор, син Праксіанакта, Зобей, син Зобея, Аргуанаг, син Каракста (п'ятий архонт) (список див.: Карышковский 1993, с. 86—95). Лише в одному присвятному написі, вкрай недбало вирізаному на невеликій вапняковій плиті, представлені нееллінські імена архонтів без патроніміків: Кенексарт, Адзамен, Дідз, Дад, Спак (IOSPE I², 133). У цьому випадку можна лише припускати, що в один із років ольвійської історії у другій половині II ст. н. е. на Народних зборах перемогли громадяни варварського походження, що навряд чи змінило подальший курс її незалежної політики і загальнокультурного еллінського розвитку.

Ще одна особливість полягала у тому, що вперше в історії Ольвії головним покровителем колегії архонтів став її верховний бог і захис-

ник Ахілл Понтарх, що символізувало її верховенство в управлінні державою. До обов'язків архонтів входило навіть відновлення його храму (IOSPE I², 176). У присвятах найчастіше відзначено щорічні подяки від архонтів за формулами в різних варіантах: за мир, за мужність, за непорушність і за оборону держави, за добробут міста і навіть за велику кількість плодів і питної води, що свідчить також про багатогранну діяльність цих магістратів і в останній період існування незалежної Ольвії (Русяєва 1992, с. 75—76). У більшості випадків імена колегій архонтів у різні роки їх обрання зафіксовані саме в цих присвятах на високих мармурових плитах, які виставляли в різних місцях, переважно на західних окраїнах Ольвійського поліса: о-в Березань, Очаків, Бейкуш, Рибаківка, Вікторівка, Осетрівка, Софіївка, Тузла (Der Achilleus... 2006). Таким чином, вплив Ольвії завдяки головним державним магістратам і культу верховного бога простягався і на значні території за її межами.

Колегія стратегів. Власне колегія стратегів в ольвійських написах догетського періоду не згадується. Однак достовірні факти, що така посада як стратег — головний військовий командир завжди відігравала значну роль у Мілеті і особливо в Афінах, де тривалий час сам Перикл обіймав її (Plut. Per.), дають можливість припускати, що вона була створена ще в перші десятиліття існування Ольвії. Доказом цього є відмічені в епіграфічних документах війни, військові сутички з варварами, народне ополчення та особливо важливе значення колегії стратегів у перші століття нашої ери.

Припустимо, що Ольвійський поліс, як і сусідній Істрійський (за кількістю стратегів), подібно до своєї метрополії Мілета, був розділений на шість філ, від кожної з яких обирали одного члена колегії стратегів (Erhardt 1983, S. 206). Це число могло стати традиційним і тому було відновлено в Ольвії з її відродженням, коли колегія стратегів набула особливого значення у захисті Ольвії від постійних ворожих нападів із пропагуванням свого покровителя Аполлона Простата (Захисника). Натомість перша згадка про колегію стратегів зафіксована в їх недавно знайденій присвяті богу Цезарю Августу і Гаю Юлію Цезарю, сину бога Августа та Демосу на біломармуровому блоці вторинного використання 1 р. до н. е. — 4 р. н. е. (Иванчик 2017, с. 636—650). До цієї колегії входило шість стратегів, що загалом підтверджує швидке повернення до Ольвії найпрогресивнішої частини ольвіополітів — приблизно після повного розгрому римлянами гетів у 48 р. до н. е. (Русяєва 1999, с. 439—440) ¹.

1. Принагідно слід відмітити, що в останній книзі В. Крапівіної (2014) помилково, не з її вини, вставлено два розділи А. Русяєвої без ілюстрацій: «Етнічна та соціальна характеристика населен-

Так само, як і щодо колегії архонтів, можна стверджувати, що про неї відомо значно більше лише завдяки численним присвятим стелам (понад 60) другої половини I — першої третини III ст. н. е. (Латышев 1887, с. 281—282; Русяєва 1992, с. 50—53; Карышковский 1993; Анохин 1999, с. 386—387). Тільки в одному написі другої половини I ст. н. е. з цілої серії присвят зафіксована колегія стратегів із чотирьох членів разом з жерцем (IOSPE I², 104 = HO 85). Більше в жодних присвятах жерців не згадано, але постійно наявні імена і патроніміки шести стратегів з формулою «на чолі» з таким-то (напр., HO 79—83, 85). Однак неможливо точно сказати, хто конкретно призначав головного стратега чи його обирали члени колегії.

Як і архонти, після корінних політичних і релігійних реформ в Ольвії у зв'язку з наданням громадянських прав багатьом носіям іранських імен у кінці I ст. н. е., посади стратегів обіймали громадяни з такими іменами або ж змішаними елліно-варварськими і варваро-еллінськими, серед яких виділяються переважно сарматські, рідше — скіфські та фракійські. Однак, на відміну від колегії архонтів, у колегії стратегів такі імена найчастіше превалювали над суто еллінськими, наприклад: Кайнаксарт, син Аргуанага, Караст, син Сарата, Спотаган, син Антифонта (перший стратег); Деметрій, син Дзесагара, Дотус, син Гола, Евресибій, син Аморомара (другий стратег); Абнодз, син Абнака, Александр, син Посідея, Зоїл, син Арсака (третій стратег); Аблонак, син Арсеуаха, Абнодз, син Ратагоса, Аброг, син Сусулоне (четвертий стратег); Аристон, син Уаргадака, Казин, син Фарнака, Карзей, син Боропсадза

ня» (с. 90—108) і «Духовна культура населення Ольвії 1—3 ст. н. е.» (с. 124—144). Справа в тому, що на базі колективної монографії «Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье» (1999) була підготовлена і здана до друку у видавництво «Вища школа» наукова праця «Ольвия Понтійська» (С. Д. Крижицький, Н. О. Лейпунська, В. В. Крапівіна, А. С. Русяєва) як посібник для викладачів і студентів ЗВО. Із незалежних від авторів причин вона не опублікована, крім останнього розділу В. Крапівіної. Після її смерті цей розділ разом із двома вище названими розділами А. Русяєвої, а також списком літератури і додатками з колективної праці було взято з видавництва і видано окремою книжкою. За уважного ознайомлення з нею привертає увагу не тільки зовсім різний стиль написання і відсутність ілюстрацій, особливо у зіставленні з іншими її розділами (228 рис.), не зазначено і в анотації розгляд населення та його духовної культури в 1—3 ст. н. е. Водночас у поглядах В. Крапівіної і А. Русяєвої були значні розбіжності щодо часу відродження Ольвії після гетьського розгрому й етнічного складу населення (пор. Русяєва 1999, 438—458; 2013; Крапівіна 2014, с. 63—65, 90—101). У зв'язку з такою непростою ситуацією не слід звинувачувати автора посмертної книги у плагіаті, бо В. Крапівіна зовсім не причетна до видання.

(п'ятий стратег); Касак, син Фарзея, Каскин, син Касага, Фарнак, син Зета (шостий стратег) (Карышковский 1993, с. 86—95; Русяєва 2013).

Мрамурові стели з їхніми присвятами Аполлону Простату установлено в периболі його храму на південно-західному узвишші Ольвії, де було знайдено найбільшу кількість цілих і фрагментованих написів. Стратеги також висловлювали своєму сакральному покровителю і захиснику держави подяку за її благополуччя та могутність, за порятунок і мир, а також за власне здоров'я, водночас окремо вказуючи конкретні дарунки: найчастіше золоті і срібні статуетки богині перемоги Ніке, золоті вінки, намиста, чаші, військові пояси, триніжку, мрамурову статую хлопчика. Статуетки Ніке, безперечно, свідчать про те, що стратеги воювали і здобували перемоги в боях з ворогами. Невипадково в такого типу написах зазначено: «за порятунок міста і самих себе», «за оборону держави і власну мужність», «за благополуччя міста, мир і власне здоров'я» (IOSPE I², 94 = HO 81; IOSPE I², 97 = HO 83; IOSPE I², 100, 107 тощо). У деяких написах є приписки, що Рада і Демос вшанували золотим вінком стратегів, які успішно виконали свої обов'язки (IOSPE I², 89, 94 = HO 81; IOSPE I², 107, 111; HO 80, 85); рідше вказано імена деяких стратегів, певно, лише тих, які особисто відзначились хоробрістю і перемогами над ворогом (Анохин 1999, с. 397—398). У декретах на пошану того чи іншого заслуженого діяча після смерті також фіксували виконання ним посади стратега. За написами видно, як один і той самий ольвіюполіт періодично обіймав різні посади, починаючи з менших і до найвищих, якими були перший агораном, перший стратег і перший архонт-епонім (Карышковский 1993, с. 86—95; Анохин 1999, с. 386).

Крім своїх безпосередніх функцій із захисту й оборони міста, на стратегів було покладено обов'язок піклуватись про збереження і гарний вигляд храму їхнього покровителя Аполлона Простата (Захисника), де вони відбудували портики, згодом за їхнього нагляду після великої перемоги над ворогами храм обновили з усіх сторін (IOSPE I², 80, 175). На площі біля храму встановлювали також почесні декрети. Різне етнічне коріння не заважало стратегам не тільки успішно виконувати свої обов'язки у час захисту міста і його сільської округи, а й шанувати головного, суто еллінського за походженням та виглядом, бога Аполлона Простата.

Колегія агораномів. Полісна посада агораном — наглядача за ринком за всіма ознаками розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі могла бути введена в Ольвії з пізньоархаїчного часу. На це вказує влаштування гавані і ринку, центральної агори і поряд з нею зі сходу — великого торговельного ряду з окремими приміщеннями. Поліс вже контролював систему заходів і роздрібну торгівлю. Значною мірою це

підтверджують численні знахідки гир і перші полісні монети. Але до встановлення тут демократичної влади конкретні згадки про агораномів у написах все-таки відсутні.

Виборна колегія агораномів достовірно засвідчена джерелами IV ст. до н. е. Тільки з цього часу можна впевнено говорити про її діяльність. Згідно з полісними законами, агораноми регулювали і контролювали різнобічні торговельні справи, стежили за дотриманням правильних цін на товари і продукти, їх міру, вагу та обмін грошей, наводили порядок на ринках і в гавані, боролися з крадіжками і різними порушеннями прав громадян і ксенів тощо. Насамперед імена, демотікон «ольвіополіти», зображення дельфіна як складової полісної емблеми на бронзових гирях IV—III ст. до н. е. є підставою говорити про наявність державної посади агораномів. Підтвердженням слугували знахідки в деяких приміщеннях Східного і Західного торговельних рядів мірних посудин різних форм і об'ємів із клеймами агораномів цього часу. Особливого значення набули сіроглиняні оригінальної форми глибокі чаші без ручок IV ст. до н. е. з однаковим клеймом агоранома Апатурія, уламки мірних глечиків із клеймом Евполія і уламок ручки ойнохої з клеймом Агрона (Леви 1985, с. 96—99; Крапивина 2004).

На базі зібраних ольвійських клейм із іменами магистратів на мірному посуді і гирях місцевого виробництва IV—II ст. до н. е. В. Рубан уперше розглянув діяльність колегії агораномів в Ольвійському полісі (Рубан 1982, с. 35—40). За його припущенням у цей час агораноми також здійснювали нагляд і контроль за керамічним виробництвом — тобто одночасно виконували і обов'язки астиномів. Така ситуація, з одного боку, пояснюється тим, що власне в Ольвійському полісі виробництво посуду було досить незначним, оскільки його населення надавало перевагу імпортованим керамічним виробам різноманітних видів і вищого ґатунку порівняно з місцевими. З іншого боку, це підтверджено і знахідками клейм із трьома добре відомими в Ольвії іменами (Аристон, Євмен і Посідей) на мірній ойнохої зі світлозеленої глини ольвійського виробництва першої половини II ст. до н. е. в Західному теменосі, а також тим, що назва астиномів в ольвійській епіграфіці не зазначена. Водночас цілком можливо, що на місцевому посуді ставили імена чи одне ім'я тих магистратів, які наглядали за правильним контролем мір, об'єму і маси.

Під час розкопок Ольвії і сільських поселень її хори знайдено чимало різноманітних гир із демотіконом «ольвіополіти» і зображеннями найшановніших на той час божеств: Аполлона Дельфінія, Деметри та Афін з полісно-сакральною емблемою. Комплексне вивчення значної кількості контрольних гир із різними легендами і нових клейм на посуді дало мож-

ливість установити, що в елліністичний час до колегії агораномів обирали трьох членів. Зрідка перший із них, вірогідно, досвідченіший у відповідних справах, ставив своє ім'я на гирях і клеймах. Кількість членів колегії була визначена обсягом їхніх обов'язків і навряд чи збільшувалась у періоди різкого економічного спаду в полісі, але не була постійною: від трьох в елліністичний час до п'яťох у I—II ст. н. е. (Крапивина 2004; Ivantchik, Krapivina 2007).

Однак через відсутність конкретних писемних джерел залишається не з'ясованим, чому після значного скорочення території міста внаслідок розгрому Ольвії гетами і відповідного зменшення його населення в перші століття нової ери, колегія агораномів кількісно стала більшою, ніж в IV—II ст. до н. е. Можливо, це було спричинено тим, що її торговельні операції і відносини як з багатьма античними містами, так і варварами стали інтенсивнішими і складнішими через збільшення ворожих нападів на її околиці та сільську округу (IOSPE I², 128, 129, 685; HO 90; Крапивина 2004; Ivantchik, Krapivina 2007, р. 111—123; Крапивина 2014, с. 89—90).

Як і в головних державних колегіях, у колегії агораномів належні обов'язки виконували особи з еллінськими й іраномовними іменами. Незначна відмінність, певно, полягала у тому, що першим агораномом, судячи з написів першої половини II ст. н. е., переважно обирали ольвіополіта еллінського походження (напр., Діоген, син Македона, Посідей, син Зета, Діонісій, син Александра). Інші місця в списках відведені громадянам зі змішаними або навіть суто варварськими іменами: Кілік, син Мурота, Кунус, син Атеная, Інармаз, син Кукудона (2); Сосса, син Карпа, Мукунаг, син Александра (3); Батаг, син Адола (3); Сосій, син Карпа, Мукунаг, син Александра, Батаг, син Адола (3); Антестій, син Самбіона, Сомах, син Санага, Реуромар, син Сейпелага (4); Геліта, син Гелія, Кукунаг, син Рехунага, Діонісодор, син Будея (5) (IOSPE I², 128, 129, 685; HO 90; Карышковский 1993).

У цей час головним сакральним патроном агораномів є, відповідно до їхньої діяльності, Гермес Агорей, іноді вони завдячували Ахіллу Понтарху і Ахіллу Герою. Присвятні стели Ахіллу в різних іпостасях установлювали за межами міста, зокрема, остання з них є в Борисфені. Подібного типу присвята належить до унікальних, тим більше від агораномів, які, ймовірно, вважали його покровителем морської торгівлі і зв'язків з уже острівним на той час поселенням, де споруджено його святилище. Цілком можливо, що агораноми підтримували належний порядок у полісі і за межами міста. Оскільки Ольвія володіла численними сільськими поселеннями, то нагляд за правильним виконанням полісних законів і на хорі був необхідним.

Згідно з Платоном, вчення якого добре знали освічені ольвіополіти (Dio Chrys. Or. XXXVI), агораномі здійснювали такий самий нагляд за країною, як агораномі за агорою або астиномі за містом (Plato. Leg. 760 b, 844 bc, 913 d — 914 a, 920 bc, 936 c). Найвірогідніше, що фрагментована присвята (ім'я бога не збереглося), знайдена на Тилігульському лимані біля с. Коблево, від чотирьох агораномів також свідчить про те, що саме вони слідкували за порядком у сільській окрузі Ольвії (IOSPE I², 685).

Близькою до колегії агораномів була колегії астиномів. Безліч клейм із їхніми іменами на привізних амфорах із різних античних міст свідчить про їх безпосередній стосунок до керамічного виробництва. Крім того, за свідченням Платона, астиномі стежили за чистотою в містах, насамперед у місцях торгівлі і в гаванях, а також за тим, щоб приватні особи не захоплювали міську землю, вони виганяли жебраків і проводили обшук у пошуках краденого тощо (Plato. Leg. 763 cd, 779 bc, 936 c, 954 bc). Оскільки посада астиномів не згадана в ольвійських написах, то, як і раніше, ці обов'язки також виконували агораномі.

Судові справи і питання про остракізм. У кожній античній державі з самого початку її формування значну увагу приділено дотриманню законів і організації судових справ. Однак так само, як і щодо запровадження виборних колегій, основні епіграфічні та археологічні джерела про наявність суду і суддів (дикастів) належать переважно до IV—II ст. до н. е., тобто до часу демократичної влади.

Переслідування і притягнення до суду порушників ольвійських законів у разі обміну іноземних грошей на місцеві і стягнення штрафів уперше вказано у вже згаданому декреті на пошану Каноба (IOSPE I², 24). Свідчення про звернення до суду громадян зафіксовано в унікальному декреті про ісополітію Мілета і Ольвії 330—320 рр. до н. е. (Milet 1, 3, 136; Жебелев 1953, с. 38—47; Erhardt 1983, S. 235—238; Русяєва 2010a). У ньому чітко прописано: якщо на мілетянїна буде подано позов в Ольвії, він повинен мати доступ до місцевого суду і його справа повинна бути розглянута в п'ятиденний термін у тому відділенні суду, який має право вирішувати справи між громадянами.

Починаючи з IV, а можливо й V ст. до н. е., судова система загалом була орієнтована на афінську. Достовірним свідченням запозичення деяких її елементів є чимало відомих тепер defixiones IV—I ст. до н. е. судового характеру на свинцевих пластинках або посудинах, які найчастіше клали в могили чи біля них заради здійснення магичних заклять (Dubois 1996, р. 167—180; Тохтасьєв 2000, с. 296—316; Русяєва, Івченко 2014, с. 65—74, Белоусов 2020). На них представлені численні імена суддів і свідків, яких піддавали закляттям підсудні та їхні родичі заради уникнення покарання.

У написі на червоноглиняній чашці IV ст. до н. е., знайденій у насипу невеликого кургану ольвійського некрополя, прямо сказано: «Зв'язую язики супротивників по суду і свідків: Телесикрата та синів Телесикрата, Агрона, Гіппоніка, Артемідора, Ахіллодора й інших усіх, хто разом з ним» (Диль 1915, с. 40—56; Толстой 1953, с. 45—46; Dubois 1996, р. 171—172; Белоусов 2020, с. 82—91). Значна кількість імен у багатьох закляттях дає підстави припускати, що в ольвійському суді на боці обвинуваченого виступала певна група осіб; так само було дозволено виступати і на боці його захисту.

Можливо, ольвійські судді також проголошували клятви дотримуватись закону у веденні справ і бути не продажними. Так, в одному листі до судді III—II ст. до н. е. анонімний автор пропонував хабар, якщо той під час розгляду його справи перешкоджатиме свідченням поіменований ним людей (Виноградов 1987, с. 13—14). Якщо це так, то в Ольвії, як і в Афінах, вже застосовувалось жеребкування суддів перед засіданнями, щоб заздалегідь було невідомо, хто саме яку справу вестиме. Таким чином суддів убезпечували від спроб підкупу. Цей напис, як і інші епіграфічні джерела, належать до найдостовірніших документів про наявність суду в Ольвії в елліністичний час.

З розповіді Діогена Лаертського про філософа Біона Борисфенського — вихідця з Ольвії, відомо, що після того, як його батько був спійманий на крадіжці, вся його родина була продана в рабство (Diog. Laert. IV, 7). Юного Біона купив місцевий ритор, після смерті якого він втік до Афін, де отримав освіту і прославився у III ст. до н. е. як філософ-кінік. Цілковито можливо, що подібному покаранню підлягали особливо ті мешканці, які не мали повних громадянських прав і так чи інакше порушували закони.

Безсумнівний вплив афінського судочинства в Ольвійському полісі простежується і завдяки іншим епіграфічним джерелам. Ольвійські судді, як і в багатьох еллінських містах, імовірно, носили оригінальні бронзові таблички, на яких було викарбовано їхні імена. На одній такій табличці IV—III ст. до н. е. на одному боці спочатку було викарбовувано ім'я Артемідора, сина Поліхарма — ольвійського судді, а згодом на протилежному — його сина Міка, сина Артемідора, і цифра три на позначення відділення суду (Vinogradov 1997, S. 634—640). Цей документ надзвичайно цікавий і тим, що він безперечно засвідчує спадковість посади суддів: батько і син займались судовими справами, які розглядалися в одному приміщенні.

З-поміж усіх понтійських міст поки що тільки в Ольвії відкрито залишки будівлі суду — дикастерія, розташованого безпосередньо на захід від агори біля Головної вулиці (Леви 1985, с. 92—95; Крыжицкий 1985, с. 120—121; 1993, с. 148). Тут виявлено 14 окремих приміщень

обабіч великого двору з портиком, які є доказом їх призначення для засідань суду з різних видів порушень і злочинів. Над центральною частиною будівлі був другий поверх. Відкритий розгляд деяких судових справ міг відбуватися і у дворі. На цьому ж місці гіпотетично знаходився суд і ранішого часу, але меншого розміру (Леви 1985, с. 93). Імовірно, збільшення кількості населення у місті і, особливо, на території сільської округи за ранньоелліністичного часу, — відповідно і частіші порушення законів, — змусили ольвіюполітів побудувати значно більшу будівлю суду (Леви 1985, с. 95). У ольвійському дикастерії, як в мілетському і афінському, судячи з багатьох приміщень, існували різні відділення.

Внизу під ольвійським дикастерієм відкрито підвал із кам'яними стінами, який ніби мав особливе призначення. Значно глибші підвали знайдені під будівлею суду класичного часу (Леви 1985, с. 93). Припустимо, що в них періодично розміщували найнебезпечніших злочинців. Однак чи існувала в Ольвії в'язниця на зразок сучасної, невідомо. Не можна нічого певного сказати і про смертні вироки. Більш менш достовірно, що порушники демократичних законів, які провокували розбрат і смуту у полісі, грабували святилища і громадян, не дотримувались релігійних традицій, родових і сімейних звичаїв, підлягали остракізму — вигнанню за межі держави.

У цьому аспекті надзвичайно цікаво, що у ході розкопок дикастерію, зокрема його двору, було знайдено безліч амфорних черепків із видряпанними чи написаними червоною або чорною фарбами чоловічими іменами: найчастіше — одне, рідше — у вигляді списку імен від двох до п'яти (Леви 1985, с. 94). Через значні пошкодження написи до цього часу не прочитані і потребують вивчення (Тохтасєв 2000, с. 314). За аналогіями черепків зі чоловічими іменами з розкопок афінської агори (Lang 1976, р. 16—23) і сусіднього Херсонеса (Vinogradov 1997, S. 397—419) можна припускати, що в Ольвії існувала подібна форма остракізму. У великому дворі суду збирались різні магістрати і найстаріші громадяни міста, які після обговорення тих чи інших справ визначали міру покарання вигнанням із поліса на певний строк чи на все життя тим політичним діячам або простим громадянам, які порушили загальні закони. Відсутність конкретних джерел щодо судових справ у післягетський період, звісно, не є доказом того, що вони не продовжували тут існувати за законами, встановленими раніше.

За демократичного правління в Ольвійському полісі напевно періодично, унаслідок тих чи інших подій, які найбільшою мірою стосувались владнання мирних відносин як з прокесенами, так і громадянами, особливо в кризові роки, шляхом виборів на Народних зборах утворювали тимчасово діючі колегії.

Колегія синедрів. Діяльність синедрів в Ольвії зафіксована в трьох різночасових почесних декретах. До першого (друга половина III ст. до н. е.) зараховано декрет на пошану Аполлодора, Аполлонія і Євфрона — синів херсонесита Аполлонія, сина Євфрона, який починається з формули, що Рада і Демос ухвалили, а синедри запропонували (НО 28 + 29). Отже, зрозуміло, що саме вони були ініціаторами і укладачами цього декрету. Натомість щодо його складу і функцій, крім внесення пропозицій про почесні декрети, нічого не відомо. Судячи з декрету, сини Аполлонія були громадянами Херсонеса Таврійського і водночас, як батько, почесними ольвіюполітами. Вони вимагали повернення його кредиту (3 000 золотих), який Ольвія не змогла вчасно повернути внаслідок економічної кризи. Можливо тому в полісі терміново створили спеціальну тимчасову комісію з тих членів Ради або громадян, які були свідками позики у багатого херсонесита. Їм вдалось так дипломатично і мудро скласти нове рішення з винагородою та уславленням усіх його синів, що повернення їм грошей відклали на невизначений термін.

Через значний проміжок часу згадка синедрів зафіксована в двох найпізніших почесних декретах кінця II — початку III ст. н. е., де вони теж представлені як ейсегети (IOSPE I², 43, 44). Подеколи вони представляли до нагород тих діячів, що досягли найбільших успіхів у державній діяльності, наприклад, Каллісфена, сина Дада, якого тричі обирали архонтом. На думку В. Латишева, ольвійські синедри ідентичні пританам — окремій комісії від представників Ради, яка займалась поточними справами (Латышев 1887, с. 228). В. Анохін припускає, навпаки, «що синедрами були особи, які раніше обіймали вищі посади, ймовірно, тільки перші архонти і “батьки міста”; тому вони навряд чи становили виборну колегію, а були чимось на кшталт “групи старійшин” у пізній період історії Ольвії» (Анохин 1999, с. 389).

Варто додати, що в західнопонтійських полісах, заснованих Мілетом (Аполлонії Понтійській, Одессосі, Істрії), також періодично у написах згадано синедрів, які то окремо, то за участю членів Ради пропонували і ухвалювали державні документи (Ehrhardt 1983, S. 215—216). За документами інших полісів, зокрема Афін, Мілета, Прієн, Ефеса, видається, що в обов'язки виборної комісії синедрів входила розробка законів й інших документів. Найімовірніше, така посада була перенесена з метрополії, але її роль у політичному житті поліса зазнавала тих чи інших змін у певні періоди його розвитку.

Найважливішим для характеристики державного устрою Ольвії є те, що комісія синедрів все-таки тут існувала, хоча і не регулярно, у всякому разі з елліністичного часу до вклю-

чення міста до складу римської провінції Нижня Мезія 198 р. н. е. Певною мірою це свідчить про її спадкоємність, як і головних полісних колегій архонтів, стратегів та агораномів за демократичного ладу.

Колегія Семи. Епіграфічні джерела про таку колегію також малоінформативні, але достовірніші і дають можливість визначити дещо повніше її характер і роль у політичному і духовному житті Ольвії. Завдяки написам відомо, що з простою назвою Гепта (Сім) відповідала за священну скарбницю і, вірогідно, зовсім недовго здійснювала карбування монет в останній третині IV — III ст. до н. е. (Латышев 1887, с. 292—294; Карышковский 1988, с. 90; Анохин 1989, с. 42; Русяєва 1992, с. 203—204). Перша функція цієї колегії красномовно підтверджується її власною постановою з переліком імен усіх семи членів: Геродот, син Пантакла, Епіхар, син Діонісофана, Посейдон, син Євкрата, Адеймант, син Апатура, Гістікон, син Метродора, Леонтомен, син Геросонта, Гераклід, син Євбія, які ввели тверді ціни на тварин і їхні шкури для жертвоприношень (IOSPE I², 76).

Важливим є також залучення цієї колегії до політичної діяльності, зазначеної в деяких декретах, де вона разом з архонтами або Радою вносила проекти постанов і пропозиції на розгляд Народних зборів (IOSPE I², 26, 31, 32). Висловлено припущення, що якийсь час вона належала до однієї з верховних магістратур Ольвії, що стояла на одному рівні з колегією архонтів, і що однією з її головних прерогатив було разом з архонтами вносити в Раду пропозиції про видання почесних декретів (Виноградов 1989). У повноваження Семи, ймовірно, входило право стягувати борги з певних святилищ для сакральної скарбниці. У їхньому безпосередньому володінні в елліністичний час перебував гептадейон — будинок із семи чи восьми приміщень для членів і засідань колегії. Вірогідно, він знаходився у північно-східній частині Західного теменоса і безпосередньо прилягав до викладеної біля нього оригінальної бруківки з морської привізної гальки і Головної вулиці міста (Древнейший... 2006, с. 89—90).

У інших містах, зокрема в Мілеті й Афінах, функціонували магістрати, у підпорядкуванні яких також були священні скарбниці. Проте тільки в Ольвії вона складалась з семи осіб. Оскільки ця цифра відігравала значну роль у культі Аполлона, ймовірно, що ольвійські члени колегії Семи були тісніше пов'язані з культом цього бога — верховного патрона демократичного поліса догетського періоду. В ольвійському Дельфініоні така сакралізована група, можливо, була створена ще наприкінці V або у першій чверті IV ст. до н. е. з остаточною перемогою демократії і припиненням діяльності спілки мольпів.

Натомість не зовсім зрозуміла роль колегії Семи як розпорядника священної скарбниці в

кризові роки історії міста. З декрету на пошану Протогена відомо, що вона діяла спільно з архонтами. Однак тільки архонти мали повне право розпоряджатися принесеними шанувальниками у дар божествам грошима і коштовностями, бо саме ці магістрати «заклали священні речі на міські потреби» місцевому лихварю (IOSPE I², 32). У такому разі колегія Семи, сприяючи зміцненню і авторитету святилищ, які поповнювали скарбницю, дбала про її збереження і цілісність, але відсторонювалась від розпоряджень храмовими заощадженнями в екстремальних ситуаціях, оскільки архонти як вища магістратура поліса значно краще знали про його економічний стан і потреби громадян у період кризи і навіть голоду (Русяєва 1992, с. 204; Анохин, Русяєва 1999, с. 359—370).

У написах перших століть нашої ери будь-яких згадок про колегію Семи в Ольвії не зафіксовано. Культ Аполлона Дельфінія, під егідою якого вона перебувала, згодом заступив культ Аполлона Простата. Вірогідно, її повноваження цілком перейшли до колегій архонтів і стратегів, що, як сказано раніше, мали значно ширші не лише суто державні, але й культурно-релігійні повноваження в післягетський період.

Колегія Дев'яти. На відміну від колегії Семи, колегія Дев'яти згадується лише в декреті на пошану Протогена, який був її членом (IOSPE I², 32). Згодом, вона керувала надходженням грошей до державної скарбниці, а також організовувала і слідкувала за випуском монет в екстраординарних ситуаціях. Також Протоген виконував тимчасові доручення з ремонту полісних вантажних суден, очолював громадське управління і обіймав посаду скарбника, що, однак, не дає повного уявлення про діяльність цієї, скоріш за все, тимчасової колегії. Оскільки за кількістю членів вона була найбільшою за інші, можливо, вона займалась багатьма різними справами поліса для найшвидшого подолання важкої кризи. Як і щодо колегії Семи, в ольвійських написах післягетського періоду будь-які відомості про колегію Дев'яти відсутні.

Колегія економів. Перша згадка посади економа відмічена також у декреті Протогена, який одночасно був економом і скарбником (IOSPE I², 32). Одноосібне виконання не було законним і тривалим за демократичного правління. Найвірогідніше, в колегії економів Протоген був головою і погоджував діяльність із іншими членами, кількість яких не вказана в епіграфічних джерелах. Доказом може бути дещо пізніший декрет II ст. до н. е., ухвалений за пропозицією колегії архонтів, на пошану Аполлократа з південнопонтійського міста Аміс (НО 35). Крім надання амисенцю проксенії, політії і ателії, було запропоновано поставити у святилищі Аполлона стелу з написом, виготовлення якої повинні були фінансувати архонти.

Аполлократа запросили до цього святилища на частування наступного дня. Водночас знайдено і копію цього декрету, де також мова йшла про виготовлення за рахунок економів (НО 36 + IOSPE I², 253). Отже, з невідомих причин повторно зроблену плиту з текстом проксенії так і не відправили на батьківщину Аполлократа (Анохин, Русяева 1999, с. 375—376).

Крім Ольвії, полісні виборні посади економів майже синхронно засвідчені написами III—II ст. до н. е. в Одессосі й Істрії, дещо раніше — в Прієні, але у державному значенні відсутні в Мілеті. Це поки що не дає підстав для достовірного висновку про те, що колегія економів була перенесена безпосередньо з метрополії (Ehrhardt 1983, S. 218—219). Певно, лише в період кризових ситуацій в Ольвії, коли особливо важливого значення набувало дотримання усіх правил щодо економних витрат і збереження як полісних, так і сакральних фінансів, її спеціально згадували в декретах. У написах післягетського періоду будь-яких свідчень про економів не зафіксовано. Очевидно, як і деякі інші колегії, їхні посади не були відновлені з відродженням Ольвії та її хори.

Колегія ситонів. Знайдено лише один напис на невеликій мармуровій плиті з присвятою Герою Доброзичливому від колегії ситонів у час завершення нею терміну служби наприкінці III — на початку II ст. до н. е. Згідно з написом і рельєфним зображенням різного віку бородатих чоловіків перед вівтарем із жертвопринесенням барана, ця колегія складалась із п'ятих членів: Теокл, син Трасиадама, Деметрій, син Фокрита, Атенай, син Конона, Навтім, син Героксена, секретар Атенодор, син Демагора (НО 72). Запровадження такої колегії було, звісно, зумовлено значними і тривалими перебоями у постачанні населенню міста хліба з настанням найважчої економічної кризи, зумовленої кількарічними неврожайами і розоренням хори варварами. Це яскраво відображено у вищезгаданому декреті на пошану Протогена (IOSPE I², 32; Анохин, Русяева 1999, с. 371—374). У зв'язку з цим в обов'язки колегії ситонів входили закупівля зерна за оптовими зниженими цінами, продаж його збіднілим громадянам за собівартістю і роздача хлібних пайків найбільш біднішим мешканцям.

Так само, як і інші тимчасові колегії, вибрані на Народних зборах, колегію ситонів не засвідчують написи у перші століття. Проте, у кризових ситуаціях, які, звісно, час від часу виникали в Ольвії, найвірогідніше, що функції щодо забезпечення міста життєво необхідними продуктами виконували члени колегії архонтів і агораномів, а також за власні кошти — найбагатші державні діячі й евергети. До них, наприклад, належав Каллісфен, син Каллісфена, «батько міста», який роздав усі свої кошти на користь співвітчизників (IOSPE I², 42; 174). Загалом, евергетія була традиційною формою

виживання найбільш бідніших верств населення в скрутні часи в античних містах. Не дивно, що вона існувала і в Ольвії.

Колегія тейхопоїв. Ольвіюполіти постійно дбали про зміцнення оборонної системи свого міста, де головними були монументальні кам'яні стіни і башти (Леви 1985; Крыжицкий 1985; 1993; Буйских 1991). У багатьох написах зафіксовані дані про зведення ольвійськими евергетами нових оборонних споруд, зокрема башт. Найчастіше їх присвячували різним божествам із захисними функціями (Зевсу Елевтерію, Гераклу, Деметрі, Корі, Плутону і Демосу, Зевсу Поліарху і Демосу) у IV—II ст. до н. е. і II ст. н. е., коли зростала загроза нападів з боку варварських племен (IOSPE I², 179, 183; Лейпунська 1990).

Попри велике значення в Ольвії оборонних стін, зберігся тільки один документ близько середини IV ст. до н. е. про колегію тейхопоїв (стінобудівельників) (Денисова 1982, с. 95—104; Виноградов 1989, с. 138—139; Dubois 1996, р. 27—28). До її складу входило п'ятеро членів: Лампон, син Педія, Теокл, син Аристора, Нікострат, син Нікокла, Алкімедон, син Промаха, Діонісій, син Посейдіппа. Цілком можливо, що їх щорічно обирали на Народних зборах або ж, як у Мілеті й Афінах, призначали лише на той час, коли місто особливо потребувало невідкладного будівництва чи ремонту оборонних стін і веж. Така виборна колегія могла діяти в Ольвії постійно і до її обов'язків також міг входити спеціальний нагляд за станом міських укріплень.

Колегія навклерів. Розвиток морської торгівлі і судноплавства, наявність в Ольвії державних і приватних торгових і вантажних морських суден, участь у військово-морських операціях, щорічні поїздки ольвіюполітів в інші еллінські міста потребували введення у полісі відповідних посад, пов'язаних із судноплавством і судновласниками, кораблебудуванням, перевіркою справності кораблів, їх ремонтом тощо. За час розкопок знайдено і чимало зображень кораблів на керамічних уламках (Денисова 2000). Однак у лапідарних написах колегія навклерів (судновласників) не зафіксована. Тільки у фрагментованому графіто першої чверті II ст. до н. е., можливо, мова йде про колегію навклерів (Анохин, Русяева 1999, с. 379).

Тим не менше, наявність у полісі громадських і приватних морських і річкових суден, які стали непридатними або підлягали ремонту, згідно з декретом на пошану Протогена (IOSPE I², 32), дає підстави припускати існування в Ольвії платної колегії навклерів. Побічно це підтверджено розширенням в елліністичний час культів Посейдона, Діоскурів, Афродіти Понтії й Евплойї в іпостасі захисників на морі (Русяева 1992, с. 104—106, 109—119) і як покровителів моряків, морських подорожей і, від-

повідно, навклерів, на кошти яких організували жертвоприношення цим божествам.

Крім згаданих, у деяких написах збереглися нечисленні відомості або просто згадки про такі виборні посади як пресбевти і теопропи, епоніми, скарбники, жерці, гімнасіархи, керіки.

Пресбевти і теопропи. У зовнішній політиці Ольвійського поліса протягом усієї багатовікової історії важливу роль відігравали послы. Періодично, залежно від ситуації, обирали послів (пресбевтів), а також організували посольства не тільки в античні міста, а й до царів сусідніх племен. До посольств найчастіше входили освічені, шановані і відомі у полісі громадяни. Конкретні відомості про їхню діяльність порівняно незначні. Декрет на пошану Протогена фіксує, що в Ольвії, коли цар Сайтафарн знову прибув за дарами, було терміново скликано Народні збори, на яких саме його та Аристократа призначили послами (IOSPE I², 32). Протоген, взявши власні гроші, бо в скарбниці їх не залишилось, вирушив разом із ним до царя. Принесеними дарунками той був розгніваний і загрожував почати наступ на місто. На жаль, текст декрету у цій частині мармурової стели зіпсовано ще в давнину. Оскільки розгром Ольвії тоді не відбувся, можна припускати, що перелякані ольвіополіти дуже швидко зібрали більше грошей і дарунків, повторно відправивши посольство до Сайтафарна.

Отже, у контексті сказаного, послам доводилось витрачати не тільки власні кошти, але й ризикувати життям під час виконання подібних місій. Надто у разі погіршення відносин із місцевими скіфськими і сарматськими вождями Ольвія часто відкуповувалась різними дарами і вчасно віддавала накладену ними данину (форос). У посмертних декретах на пошану славетних громадян післягетського періоду відзначено їхні заслуги у виконанні посольських місій. Першими з них, імовірно, були Абаб, син Каллісфена, і його син Оронт, що побували в Римі, та послы, які неодноразово за власні кошти вели переговори з різними країнами і царями Аорсії про постачання хліба та військової допомоги, імена яких нам невідомі (IOSPE I², 54, 79, 181; Виноградов 1994, с. 167—168). У результаті, судячи з прийому в громадянську общину носіїв з іранськими іменами, яких обирали до полісних колегій, переважно стратегів, допомогу здобули саме в них.

З декрету Дадага, сина Падага, відомо, що в посольствах брали участь навіть юнаки нееллінського походження, які замолоду виявили неординарні здібності і високі якості у служінні рідному місту. Дадаг прожив коротке життя пристойно, прекрасно, справедливо, внаслідок чого «був удостоенений посади, виконання якої отримало найвищу оцінку, брав участь у посольстві до гегемонів, причому приніс місту велику користь у той час, коли місту загрожувала велика й важка небезпека» (НО 42).

Посольство до гегемонів змогло «відстояти належні місту права» наприкінці II ст. н. е. при імператорі Севері, коли Ольвія вже увійшла до складу римської провінції Нижня Мезія, але намагалась будь-що зберегти свою політичну незалежність і найголовніші магістратури архонтів, стратегів та агораномів.

Серед ольвіополітів, які виконували посольські доручення, особливе місце належить Теоклу, сину Сатира. В його посмертному декреті вперше за усі часи історії Ольвії зазначено, що його увінчали золотими вінками іноземці, які тут перебували. Список різних міст на мармуровій стелі подано на передньому плані і розподілено на шість колонок по три у кожній із них, за винятком останньої, де написано чотири назви. На першому місці — ольвіополіти, за ними — найвіддаленіші від Ольвії нікомідійці, нікейці, гераклеоти, візантійці, амастріани, тіани, прусійці — тобто ксени з малоазійських міст, потім громадяни деяких західнопонтійських міст — одесити, томити, істріани, каллатіани. Однак далі, на відміну від зазначених демотиконів, у двох останніх колонках перераховано тільки назви міст: найперше Мілет, потім Кизік, Апамея, Херсонес, Боспор, Тіра і Синопа (IOSPE I², 40).

Отже, вже під охороною римського гарнізону Ольвія спроможна була прийняти чимало мешканців із різних регіонів античного світу, які не побоялись прибути сюди з тією чи іншою метою. Для дослідників Ольвії перших століть нашої ери найменування іноземців у декреті Теокла стало достовірним джерелом про її торговельні зв'язки. Певно, унаслідок такої однозначної атрибуції всіх міст як торгових контрагентів (Крапивина 1999, с. 293; Зубарь, Сон 2007, с. 176) не було помічено, як саме у цьому документі подано спершу демотикони, а в кінці — рідні міста.

Натомість у ньому наголошено, що Теокл походив від славних предків, які зробили чимало добра вітчизні в посольствах, на всяких посадах і в благодіяннях, як окремим громадянам, так і тим ксенам, що перебувають у місті, але своєю стриманістю, любов'ю до вітчизни і гостинністю до еллінів він перевершив своїх предків і зрівнявся з великими благодійниками (евергетами) вітчизни, і для посольств добровільно пропонував свою діяльність (IOSPE I², 40; Русяєва 2020, с. 24—32). І, як і славні предки, Теокл працював в ольвійських посольствах і з тими посольствами, що періодично відвідували його місто — тобто усі вони займались переважно внутрішньо- і зовнішньополітичними справами в державі.

Виконуючи певні доручення в посольствах, Теокл міг побувати хоча б у деяких із тих міст, мешканці яких на час його смерті перебували в Ольвії. Його подорожі мали вирішальне значення для вдосконалення особистої політичної діяльності і всього міста: він цікавився мето-

дами державного управління, що допомогло йому досягти успіхів у виконанні різних посад і в подальшій кар'єрі як архонта-епоніма вчетверте. Також його безпосередні стосунки із ксенами багатьох міст сприяли встановленню тісніших політичних, економічних і культурних відносин ольвіополітів із містами Малої Азії і Причорномор'я. Одночасне перебування в Ольвії на час смерті Теокла значної кількості ксенів наштотує на припущення, що більшість із них належала до посольств, яким, як зазначено в декреті, він всіляко сприяв і гостинно відносився до еллінів.

Надзвичайно важлива роль у державному і релігійному житті ольвіополітів належала теопропам — послам, які час од часу відвідували панеллінські святилища Аполлона і Зевса, щоб за допомогою пророкувань оракулів дізнатись, як варто вирішувати те чи інше питання в управлінні полісом чи у стосунках з сусідніми містами та племенами. Як і щодо пресбевтів відомості про них поодинокі, тому висловлені різні гіпотези. Можливо, перші ольвійські теопропи у середині — третій чверті VI ст. до н. е. були відправлені до Дідімейона — головного сакрального центру культу Аполлона в Іонії (Русяєва 1986; 2005). Після розгрому Мілета і Дідімейона персами у 494 р. ольвійські теопропи почали їздити до оракула Аполлона у Дельфах. Саме завдяки дельфійській Піфії в Ольвії були засновані кінні агони на пошану Ахілла (IOSPE I², 34). Посольства такого типу найчастіше очолювали державні магістрати, до яких входили і головні жерці Аполлона.

Розширення торговельних зв'язків Ольвії з багатьма містами Середземномор'я сприяло налагодженню тісніших культурно-релігійних контактів. Важливою причиною посилення дипломатичної активності ольвіополітів були кризові роки, коли доводилось шукати різноманітні шляхи подолання економічних труднощів. До пізньоелліністичного часу належать відомості про делоських і дельфійських проксенів із Ольвії (Граков 1939). Крім звичайних проксенічних привілеїв честю для них було приймати посольства з панеллінських святилищ Аполлона у рідному місті. Імовірно, вони й самі, виконуючи посади епонімних жерців Аполлона Дельфінія в Ольвії, у екстраординарних ситуаціях виконували обов'язки теопропів у Дельфах та інших релігійних центрах.

Цікаво, що ольвіополіти близько середини II ст. н. е. звертались до оракула Аполлона в Кларосі не прямо, а через посередників однієї родини з Прусіяди (REG XXI, 477; Русяєва 1992, с. 211—212). У той час це святилище було одним із найвідоміших у Римській імперії. У Ольвії тоді вже сформувалось філоримське політичне угруповання і завдяки йому від імені ольвіополітів до Клароса була відправлена спеціальна посольська місія. Скоріш за все, попередньо відбулись дипломатичні переговори з

відомою прусійською родиною про звернення до оракула за порадою від імені ольвіополітів, що й було зафіксовано в цьому документі.

Протягом усього періоду історичного розвитку Ольвії деякі громадяни також індивідуально відвідували святилища з оракулами і зверненнями до них з особистих питань. Такі поїздки спроможні були здійснювати лише заможні громадяни і переважно члени державних посольських місій. Попри обмеженість відомостей про їхню діяльність все-таки видається, що ольвіополіти часто зверталися до оракулів для обрання важливих політичних рішень або введення до пантеону нових божеств аналогічно іншим містам античного світу.

Скарбники. Тільки з декрету на пошану Протогена відомо, що він тричі обіймав посаду державного скарбника (IOSPE I², 32). За цей час він зумів звільнити місто від усіх боргів і процентів. У інших декретах, наприклад, на пошану родосця Гелланіка і трьох синів херсонесита Аполлонія зафіксовано, що Ольвія у скрутні часи своєї історії змушена була брати великі позики в іноземців (IOSPE I², 30; HO 28 + 29 + 123). Херсонесит Аполлоній як ольвійський проксен позичив місту 3 000 золотих статерів за умови повернення боргу через кілька років із відсотками. Але Ольвія не змогла розрахуватись з ним за його життя, так само як і з його синами. Їм довелось йти на поступки ольвіополітам, відтермінуючи борги та знімаючи відсотки. Але найзначніше звільнення від усіх боргів здійснив Протоген: він простив заборгованість ольвіополітів своєму батькові і собі самому на загальну суму 6 000 золотих статерів. Згідно з контекстом декрету, цей ольвійський діяч і евергет контролював відкупницькі податки і надходження грошей до полісної скарбниці.

За надзвичайно важкого становища, в якому опинились ольвіополіти внаслідок кількарічних неврожаїв і воєн, посада скарбника була найважливішою, найпочеснішою і найвідповідальнішою, бо вимагала добропорядного служіння народові, заповзятливості і безкорисливості, а також розумного формування фінансової політики. Про виконання своїх обов'язків Протоген щорічно звітував перед Народними зборами і за бездоганну роботу його обирали тричі, хоча, судячи з усього, такі магістратські посади, як і інші в демократичній Ольвії, мали бути однорічними. В декреті наголошено, що Демос, незважаючи навіть на полісні установи, лише йому довірив у скрутний час свої фінансові справи протягом трьох років.

Чи справді в цьому разі можна вбачати значні порушення принципів ольвійської демократії? Причина такого відступу від законів полягала не стільки у тому, що такі посади вимагали великих витрат із боку магістратів, скільки у тому, що до них, унаслідок серйозної фінансової і адміністративної відповідаль-

ності, застосовували високий майновий ценз, який виключав із виборчих перегонів середній і нижчий прошарки громадянства (Виноградов 1989, с. 219). Особливо в кризових ситуаціях це був єдиний вихід для спасіння поліса, коли його фінанси ризиковано було довіряти тим, хто не мав своїх коштів і міг замість того, щоб вносити в казну власні гроші, брати чужі. З поліпшенням важкого стану у місті Протоген припинив виконання обов'язків верховного скарбника (Русяєва, Супруненко 2003, с. 151—155). Далі у численних посмертних декретах на пошану ольвійських діячів немає згадок про виконання обов'язків скарбника, що, звісно, ще не означає, що такої посади взагалі не було. Найвірогідніше, у той чи інший час, залежно від економічної і політичної ситуації, державна скарбниця перебувала у розпорядженні архонтів.

Епоніми. Значну роль у політичному і суспільному житті поліса відіграли епоніми, іменами яких традиційно позначали кожен рік у календарі. В ольвійській метрополії протягом багатьох століть (остання чверть VI ст. до н. е. — перша третина I ст. н. е.) епонімами були есимнети культового союзу мольпів. Списки з їхніми іменами майже повністю збереглися і тепер є основою хронології історії Мілета (Milet I, 3, S. 254—275; Herda 2005). Функції ольвійських епонімів у V ст. виконували також есимнети мольпів — головні керівники аристократичного сакрального союзу шанувальників Аполлона Дельфінія і головні жерці його святилища, що до гетського нападу знаходилось у Східному теменосі (НО 56, 58; Карышковский 1984, с. 42—44).

Однак надалі в Ольвії склалась зовсім інша ситуація, ніж у Мілеті. Лише за деякими епіграфічними пам'ятками відомо, що в демократичному полісі елліністичного часу їхні функції виконували головні жерці святилища Аполлона Дельфінія (IOSPE I², 32; НО 26, 30; Русяєва 1992, с. 209—210). Між написами, що достовірно засвідчують есимнетів-епонімів і жерців-епонімів, простежується певний хронологічний розрив. Звісно, що епонімна посада в демократичному полісі в цей період не могла не існувати. Адже це був час його найвищого економічного і культурного розквіту, великої популярності культу Аполлона Дельфінія та суспільного значення його святилища. Очевидно, відповідні декрети, традиційно датовані іменами жерців, у цей час не видавали або ж вони не збереглися до нашого часу.

У відомому каталозі ольвіополітів представлено діахронічний запис імен епонімів-жерців Аполлона IV — II ст. до н. е., серед яких можна розпізнати імена дідів, батьків, онуків, можливо, братів і племінників (Виноградов 1989, с. 220). Якщо це так, то представників численних на той час знатних родин обирали жерцями Аполлона і, відповідно, полісними епонімними магістратами. Однак щодо цього каталогу вис-

ловлені й інші тлумачення, насамперед — список ольвійських громадян (IOSPE I², 201).

Тільки після гетського розгрому епонімами постійно значилися перші архонти (проти), імена яких зафіксовано у численних лапідарних написах, які дійшли до нашого часу (IOSPE I², 39, 40, 42, 43, 45, 59; НО 42, 47; Карышковский 1993: список). Першого з них відзначено у вищезгаданій присвяті стратегів у перші роки нашої ери (Іванчик 2017). Архонтів-епонімів, які досягли особливих успіхів, всупереч демократичним законам в Ольвії обирали два рази, а іноді навіть три і чотири рази, як, наприклад, були обрані Теокл, син Сатира, Каллісфен, син Дада, Каллісфен, син Каллісфена, у другій половині II ст. н. е. (IOSPE I², 39—42; НО 86, 88, 90). Більше того, Теокла і після смерті відмічали як першого архонта-епоніма в декретах до виборів наступної колегії архонтів.

Головні жерці. Найчастіше із знатних і заможних родин також щорічно обирали головних жерців святилищ полісних божеств (Русяєва 1992, с. 204—208). Одночасно в полісі існували посади виборних жерців, наприклад, Аполлона Дельфінія за елліністичного часу і Ахілла Понтарха II ст. н. е., і спадкоємних, як жерці храму Зевса, що походили з представників аристократичного роду Евресибіадів (НО 71). Культурно-політична роль цього роду посилювалась із остаточним установам демократичного ладу. Згодом із членів цього вже розгалуженого роду, у якому ім'я Евресибій переходило від діда до онука чи від батька до наймолодшого з синів, часто обирали головного жерця Аполлона Дельфінія у IV — першій половині I ст. до н. е. Одночасно вони ж виконували й епонімні посади. Але у перші століття нашої ери ця традиція не поновилась, хоча чимало імен і патронімів Евресибій носили ольвійські архонти та стратеги (IOSPE I², 39, 83, 105, 106, 131, 138, 151, 155, 175, 209; НО 80, 90; Карышковский 1993).

Останнім жерцем верховного бога Зевса з новою в ольвійському пантеоні його епіклезією — Ольвій був той самий Каллісфен, син Каллісфена, знаний завдяки політичній, евергетичній і релігійній діяльності (Русяєва 2020, с. 17—23). Певно за його ініціативою Зевсу надано цей культовий епітет від назви міста, а він сам отримав почесний титул «батько міста» від громадянської общини.

Вірогідно, що спадковими були жрецькі функції і в роду Діонісія, сина Діонісія, проксена святилища Аполлона на Делосі. Саме Діонісій, його син, онук, правнуки і праправнуки відомі за епіграфічними документами елліністичного часу Дельф, Делоса, Ольвії та Неаполя у Тавриці (IOSPE I², 189, 670—672; Граков 1939; НО 68, 70; Лейпунська 1990; Русяєва 1992, с. 207—208). Перший носій цього антропоніма міг отримати почесне спадкове звання жерця за важливій для поліса заслуги. Протягом II—III ст. до

н. е., згідно з епіграфічними джерелами, представники роду Діонісія періодично виконували обов'язки жерців різних божеств в Ольвії: Агрот, син Діонісія — Аполлона Дельфінія, він же епонім, а також Афродіти Понтії, Плутона і Кори; Діонісій, син Агрота — Аполлона Дельфінія, він же епонім; Діодор, син Агрота — очевидно, теж жрець цього бога і епонім, що спонукало надання йому проксенії, як і дідові, у делоському святилищі Аполлона (Русяєва 1992, с. 208).

Спадкоємність жрецьких посад зафіксована і для сім'ї Аристона, члени якої були жерцями в святилищах Аполлона Дельфінія, Артеміди і Самофракійських богів (IOSPE I², 189, 190). Те ж саме простежується і в роду Геросонта — батька найвидатнішого ольвійського евергета Протогена. Ольвіополіти з такими іменами періодично обіймали посади жерців Аполлона Дельфінія, а потім — Евдор і онук Евнік (Русяєва, Крапівіна 1993). Помітне збільшення теофорних імен від Гери в елліністичний час, найімовірніше, є побічним свідченням того, що його носії належали до цього ж роду і могли виконувати посади жерців у святилищі цієї богині, піднесення культу якої відбувалось синхронно з культом її чоловіка Зевса з різними епіклезами: Сотер, Елевтерій, Олімпій.

Вибірні посади жерців у святилищах інших богів обіймали, звичайно, тільки вільні громадяни. Однак у написах II ст. до н. е. зафіксовані рідкісні дані про жриць Матері богів і Артеміди (IOSPE I², 189, 190). Хоча в античному суспільстві жінки не мали громадянських прав, але в релігійному житті ольвіополітки аристократичного походження відігравали значну роль. Можливо, що в ольвійських святилищах богинь жрицями були переважно жінки з родин знатних і заможних ольвіополітів. Проте і щодо цього припущення можна висловити різні думки. Так, в графіто на остраконі V ст. до н. е. зафіксовано, що в культурах Гермеса і Афіни посаду жерця виконував один і той же громадянин Аристотель (Русяєва 2010, с. 118—120).

Привертає увагу, що в догетський період жерці носили винятково еллінські імена, наприклад: Агрот, Анаксимен, Аристотель, Герогейтон, Геродор, Геросонт, Діонісій, Евбіот, Метрофан, Плейстарх, Протоген тощо. У присвятних же написах II — першої третини III ст. н. е. відмічені жерці з іменами іранського і ірансько-еллінського походження: Фарнаг, син Ахіллея, Мукунакур, Каскен, син Касага, Амнаг, син Ратагоса, Скартан, син Азія, Казін, син Фарнага (IOSPE I², 131, 134, 141, 142, 162; Карышковский 1993). Але саме варварська антропонімія жерців ольвійських богів, переважно Ахілла Понтарха як верховного сотера держави, найдостовірніше засвідчує наявність у громадянській общині вихідців із варварського середовища. Найбільшою мірою вони належали до еллінізованих сарматів із території Бос-

пору, завдяки чому досить швидко сприйняли еллінський побут, звичаї, релігійні вірування і державний устрій Ольвії, який вони вірно слугували разом з ольвіополітами еллінського походження (Русяєва 2013).

Гімнасіархи. Керівників гімнасіїв, в обов'язки яких входив нагляд за процесом фізичного виховання юнаків і організація спортивних змагань, також обирали на Народних зборах. В Ольвії відкриті будівельні залишки гімнасія і частково дійшов тільки один напис першої половини III ст. до н. е. про присвяту гімнасіархом Нікодромом, сином Діонісія, статуй свого сина Діонісія Гермесу і Гераклу, та про проведення тут ритуально-спортивних агонів (IOSPE I², 186; Леви 1985, с. 99—108). За даними з інших еллінських міст, посаду гімнасіарха обіймали заможні й освічені громадяни поліса, які одночасно були евергетами цього закладу.

У посмертному декреті на пошану Теокла, сина Сатира, зазначено, «щоб його зображення на щиті було поставлено на громадський рахунок в гімнасії, про спорудження якого він сам піклувався» (IOSPE I², 40). Працюючи у посольствах, Теокл, звісно, цікавився архітектурними пам'ятками і рівнем освіти в гімнасіях інших міст, що теж стало однією із основних спонук зайнятись у рідному місті його будівництвом. Саме у гімнасіях відбувались заняття з різних видів спорту і періодичні спортивні змагання. Піклування про споруду нового гімнасія і встановлення у ньому такого оригінального пам'ятника як щит із портретом достовірно підтверджують прагнення і серйозні наміри Теокла виховати здорових і освічених юнаків — майбутніх діячів і патріотів.

Керики. Із багатьох написів відомо, що в Ольвії допоміжні функції державного управління виконували керики — оповісники, яких також могли вибирати на Народних зборах, враховуючи їхню чесність і вірне служіння вітчизні, здатність гучно, точно та виразно читати постанови декретів, оголошувати на площі і вулицях міста інформацію про скликання Народних зборів, виконувати різні доручення у час календарно-релігійних свят, громадських похоронів тощо. Так, керик оголосив постанову про нагородження золотими вінками синів херсонесита Аполлонія на Народних зборах у театрі у час святкування Діонісій в останній чверті III ст. до н. е. (НО 28).

Після посмертного декрету Нікерата, сина Папія (перша чверть II ст. до н. е.) керик повинен був щорічно проголошувати постанову, зафіксовану у написі на постаменті його статуї, на Народних зборах і під час кінних агонів на пошану Ахілла (IOSPE I², 34). У вищезгаданому декреті на пошану Теокла в останні десятиліття II ст. н. е. зокрема було зазначено: «Рада, Демос і рідні міста, з яких перебували у нас ксени, вважали достойним, щоб Теокла увінчали золотим вінком і було проголошено

через керика, що Рада, Демос і рідні міста увінчують Теокла, сина Сатира, який перевершив в прохорі давні закони і приносили користь місту...» (IOSPE I², 40). У декреті на пошану Посідея, сина Сатира, можливо, брата Теокла, який теж відзначився своєю посольською діяльністю і правильним виконанням обов'язків на найвищих посадах і громадській службі, сказано, що керик проголошує постанову про посмертне увінчання золотим вінком під час винесення його труни (IOSPE I², 51). В одному з найпізніших ольвійських посмертних декретів на пошану Каллісфена, сина Каллісфена, на початку III ст. н. е. постанову про його увінчання золотим вінком і встановлення статуї теж проголошували керики, можливо, різні: на Народних зборах, на похороні і під час встановлення пам'ятника (IOSPE I², 42).

Отже, посада керика існувала в Ольвії постійно, але не зрозуміло, чи належала вона до щорічно виборних на Народних зборах, чи один і той самий громадянин обіймав її значно довше. Звісно, така посада була настільки усталеною і звичною, що громадяни із зичним голосом і риторською освітою могли виконувати обов'язки кериків кілька років.

Агонофети. Згадки про них не відмічені в епіграфічних джерелах Ольвії. Проте, оскільки тут відбувались численні спортивні агони на календарно-релігійних святах, то для них, зрозуміло, обирали або призначали агонофетів — організаторів і арбітрів. У спортивних змаганнях із різних видів спорту не тільки брали участь, а й перемагали ольвійські магістрати (IOSPE I², 130, 155—158).

Хореги. Так само за наявності в Ольвії театру і святкування в ньому Діонісій на пошану бога Діоніса обирали хорегів — керівників різних хорів чоловіків і хлопчиків, які супроводжували театральні вистави та виступали окремо на мусичних змаганнях (IOSPE Im, 25; HO 28). Вони могли брати участь у виконанні тренів — пісень-плачів, особливо під час похвальних церемоній заслужених діячів і стратегів, які загинули у боях. Важливо, що хорегія загалом за античної доби найчастіше входила до однієї з літургій. Унаслідок такого розуміння цієї посади, хорег мав право набирати і належним чином готувати хор для тієї чи іншої музичальної вистави у театрі і на мусичних агонах.

Отже, здебільшого завдяки давньогрецьким написам, які ольвіополіти використовували до кінця існування Ольвії, ми розглянули вищезазначені різні категорії і структури полісного правління. Проте, не варто зовсім виключати й те, що тут були й інші тимчасові колегії та посади, назви яких не зафіксовані в епіграфічних пам'ятках, були знищені або пізніше будуть знайдені на території обширного Ольвійського поліса. Привертає увагу, що в екстра-

ординарних ситуаціях в елліністичний час обирали допоміжні колегії. Однак вони відсутні в написах перших століть через меншу кількість населення і меншу територію міста. Судячи з цього, обов'язки архонтів, стратегів і агораномів стали ширшими і відповідальнішими.

Висновки. Ми розглянули за відповідними, переважно епіграфічними джерелами, різні форми і види полісного правління впродовж всієї античної доби від заснування Ольвії на початку VI ст. до н. е. до розгрому готами в середині III ст. н. е. Залежно від того, наскільки збереглися написи, де вони зафіксовані, і з якою повнотою вони відображені, охарактеризовано основні з них і з'ясовано найзначніші зміни в їх організації від влади ойкіста та олігархії до демократії. Як видно, епіграфічні джерела мають надзвичайно важливе значення для віднайдення інформації про різні типи посад. Запозичення і запровадження головних видів правління з Мілета та Афін є доказом того, що Ольвійський поліс був складовою великої античної ойкумени, мав найтісніші політичні стосунки зі своїми метрополією та праметрополією. Якщо зіставити всі опубліковані написи в IOSPE I² і HO, то вражає той факт, що переважно збереглися тільки незначні рештки літер на дрібних уламках від мармурових плит із декретами різних типів і присвят, за якими неможливо визначити їхній зміст.

Загалом же ольвіополіти дотримувались основних форм демократії, головними компонентами якої вважають Народні збори, Раду і різні виборні колегії. Інша справа, що тут періодично змінювався її характер — від помірної, радикальної до елітарної, — навіть з проявами олігархічного впливу, — і навпаки. Так, з настанням кризи, а можливо, і раніше, на політичну арену знову виходить заможна верхівка громадян, відбувається яскраво виражена елітаризація державного ладу Ольвії, яка значно посилилась у перші століття нашої ери. Разом з тим залишається відкритим питання, яке місце посідали олігархи в політичному, економічному і культурно-релігійному житті на початковому етапі відродження поліса після гетьського розгрому.

Таким чином, протягом тривалого існування Ольвія неодноразово змінювала державний лад. Зміни форм правління спочатку у Мілеті і в Афінах, а за римського часу у містах Нижньої Мезії знайшли відображення і в Ольвії. Вона, як і чимало мілетсько-понтійських полісів, пройшла шлях від влади ойкіста через олігархію і, можливо, короткочасну тиранію до демократії, суть якої постійно зазнавала різних змін. Провідна роль належала найбагатшим та освіченим громадянам — найчастіше вихідцям з аристократичних родів. Однак відсутні достовірні факти щодо того, чи були спроби як повного повалення ольвійської, зокрема елітарної демократії, так і одноосібного або гру-

пового захоплення влади за час її тривалого існування. Попри деякі запозичення владних структур Ольвія все-таки вирізняється з-поміж усіх понтійських давньогрецьких держав оригінальністю в багатьох сферах політичного і культурно-релігійного розвитку та постійним прагненням до незалежного існування.

ЛІТЕРАТУРА

- Анохин, В. А. 1989. *Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.
- Анохин, В. А., Русяева, А. С. 1999. История развития государственной власти в VI—I вв. до н. э. В: Крыжицкий, С. Д., Русяева, А. С., Крапивина, В. В., Лейпунская, Н. А., Скржинская, М. В., Анохин, В. А. *Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье*. Киев: ИА НАН Украины, с. 342-380.
- Блаватская, Т. В. 1952. *Западнопонтийские города в VII—I вв. до н. э.* Москва: АН СССР.
- Буйских, А. В. 2005. Некоторые полемические заметки по поводу становления и развития Борисфена и Ольвии в VI в. до н. э. *Вестник древней истории*, 2, с. 146-165.
- Буйских, А. В. 2013. О греческой колонизации Северо-Западного Причерноморья (новая модель?). *Вестник древней истории*, 1, с. 26-39.
- Буйских, С. Б. 1991. *Фортификация Ольвийского государства (первые века нашей эры)*. Киев: Наукова думка.
- Виноградов, Ю. Г. 1983. Полис в Северном Причерноморье. В: Голубцова, Е. С. (ред.). *Античная Греция. Проблемы развития полиса*. 1. Москва: Наука, с. 366-420.
- Виноградов, Ю. Г. 1987. Табличка дикаста из Эрмитажного собрания. В: Гиндин, Л. А. (ред.). *Античная балканистика*. Москва: Наука, с. 10-16.
- Виноградов, Ю. Г. 1989. *Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. Историко-эпиграфическое исследование*. Москва: Наука.
- Виноградов, Ю. Г. 1994. Очерк военно-политической истории сарматов в I в. н. э. *Вестник древней истории*, 2, с. 151-170.
- Виноградов, Ю. Г., Карышковский, П. О. 1976. Ольвийский декрет Каноба о деньгах и стоимости драгоценных металлов на Понте в IV в. до н. э. *Вестник древней истории*, 4, с. 20-42.
- Граков, Б. Н. 1939. Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии. *Вестник древней истории*, 2—3, с. 231-312.
- Белоусов, А. В. 2020. *Корпус заклитий понтийской Ольвии / Defixiones Olbiae Ponticae (DefOlb)*. Москва: МГУ.
- Денисова, В. И. 1982. Новый эпиграфический документ из Ольвии. *Советская археология*, 1, с. 95-104.
- Денисова, В. И. 2000. Рисунки античных кораблей из Ольвии. *Археологические вести*, 7, с. 112-119.
- Диль, Э. 1915. Ольвийская чашка с наговором. *Известия Императорской археологической комиссии*, 58, с. 40-56.
- Древнейший... 2006. *Древнейший теменос Ольвии Понтийской*. Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, Supplementum 2. Симферополь.
- Жебелев, С. А. 1953. *Северное Причерноморье. Исследования и статьи по истории Северного Причерноморья античной эпохи*. Москва; Ленинград: АН СССР.
- Зубарь, В. М., Сон, Н. А. 2007. *Северо-Западное Причерноморье в античную эпоху*. Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, Supplementum 3. Симферополь.
- Зуц, В. Л. 1970. Державний лад Ольвії в VI—I ст. до н. е. *Український історичний журнал*, 9, с. 66-73.
- Иванчик, А. И. 2017. Новое посвящение стратегов из Ольвии и проблема восстановления города после гетского разгрома. *Вестник древней истории*, 3, с. 636-650.
- Карасев, А. Н. 1964. Монументальные памятники Ольвийского теменоса. *Ольвия. Теменос и агора*. Москва; Ленинград: Наука, с. 27-130.
- Карышковский, П. О. 1984. Ольвийские мольпы. В: Дзис-Райко, Г. А. (ред.). *Северное Причерноморье*. Киев: Наукова думка, с. 42-51.
- Карышковский, П. О. 1988. *Монеты Ольвии*. Киев: Наукова думка.
- Карышковский, П. О. 1993. Новые ольвийские посвящения первых веков нашей эры. *Вестник древней истории*, 1, с. 73-96.
- Карышковский, П. О., Клейман, И. Б. 1985. *Древний город Тира*. Киев: Наукова думка.
- Кондратюк, М. В. 1983. Архэ и афинская демократия. В: Голубцова, Е. С. (ред.). *Античная Греция. Проблемы развития полиса*. 1. Москва: Наука, с. 327-365.
- Крапивина, В. В. 1980. Весовые гири Ольвии. В: Анохин, В. А. (ред.). *Исследования по античной археологии Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 83-98.
- Крапивина, В. В. 2004. Коллегия агораномов в Ольвии. *Боспорские исследования*, 5. Симферополь; Керчь, с. 127-141.
- Крапивина, В. В. 2014. *Ольвія Понтійська. Греко-римський та пізньоантичний періоди*. Київ: О. Філюк.
- Крыжицкий, С. Д. 1985. *Историографическое исследование архитектурно-строительных комплексов*. Киев: Наукова думка.
- Крыжицкий, С. Д. 1993. *Архитектура античных государств Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.
- Крыжицкий, С. Д., Лейпунская, Н. А. 1999. Нижнее Побужье в архаическое, классическое и эллинистическое время. В: Крыжицкий, С. Д., Русяева, А. С., Крапивина, В. В., Лейпунская, Н. А., Скржинская, М. В., Анохин, В. А. *Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье*. Киев: ИА НАН Украины, с. 35-229.
- Крыжицкий, С. Д., Отрешко, В. М., 1986. К проблеме формирования Ольвийского полиса. В: Русяева, А. С. (ред.). *Ольвия и ее округа*. Киев: Наукова думка, с. 3-17.
- Лалин, В. В. 1966. *Греческая колонизация Северного Причерноморья (критический очерк отечественной теории колонизации)*. Киев: Наукова думка.
- Латышев, В. В. 1887. *Исследования об истории и государственном строе города Ольвии*. Санкт-Петербург: В. С. Балашов.
- Леви, Е. И. 1985. *Ольвия. Город эпохи эллинизма*. Ленинград: Наука.
- Лейпунська, Н. О. 1990. Новий напис з Ольвії. *Археологія*, 3, с. 117-122.
- Охотников, С. Б., Островерхов, А. С. 1993. *Святылище Ахилла на острове Левке (Змеином)*. Киев: Наукова думка.

- Рубан, В. В. 1982. Магістратура агораномів в Ольвії. *Археологія*, 39, с. 30-40.
- Русяева, А. С. 1986. Милет — Дидимы — Борисфен — Ольвия. Проблемы колонизации Нижнего Побужья. *Вестник древней истории*, 2, с. 25-64.
- Русяева, А. С. 1992. *Религия и культы античной Ольвии*. Киев: Наукова думка.
- Русяева, А. С. 1993. Протоген Ольвійський. *Археологія*, 2, с. 14-24.
- Русяева, А. С. 1994. Ольвійська демократія. *Археологія*, 2, с. 44-57.
- Русяева, А. С. 1998. К вопросу об основании Ольвии ионийцами. *Вестник древней истории*, 1, с. 160-170.
- Русяева, А. С. 1999. Проникновение эллинов на территорию Украинской Лесостепи в архаическое время. *Вестник древней истории*, 4, с. 84-97.
- Русяева, А. С. 2001. Ольвія — найвизначніша пам'ятка класичної демократії і культури на теренах України. *Археологія*, 4, с. 68-83.
- Русяева, А. С. 2005. *Религия понтийских эллинов в античную эпоху*. Киев: Стилос.
- Русяева, А. С. 2006. Святылище Ахилла на Тендере в контексте истории и религии Ольвии Понтийской. *Вестник древней истории*, 4, с. 98-123.
- Русяева, А. С. 2007. Полісні монети Ольвії з написом ΕΜΙΝΑΚΟ. *Археологія*, 2, с. 16-25.
- Русяева, А. С. 2010а. *Граффити Ольвии Понтийской*. Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, Supplementum 8. Симферополь.
- Русяева, А. С. 2010б. О традициях Милета в культуре Ольвии Понтийской. *Боспорские исследования*, 24, с. 84-114.
- Русяева, А. С. 2013. О достоверности свидетельств Диона Христора и о варварах в Ольвии Понтийской. *Вестник древней истории*, 1, с. 130-157.
- Русяева, А. С. 2020. Видатні політичні діячі Ольвії Понтиїської II ст. н. е. В: Буйських, А. В., Сон, Н. О. (ред.). *Від античності до християнства*. Київ: ІА НАН України, с. 15-44.
- Русяева, А. С., Виноградов, Ю. Г. 1991. Лист жерця з Гілеї. В: Толочко, П. П., Мурзін, В. Ю. (ред.). *Золото степу*. *Археологія України*. Київ; Шлезвіг, с. 201-202.
- Русяева, А. С., Івченко, А. В. 2014. Список імен на чорнолаковій чапці з некрополя Ольвії. *Археологія*, 2, с. 65-79.
- Русяева, А. С., Кривініна, В. В. 1992. До історії Ольвії IV—I ст. до н. е. *Археологія*, 4, с. 58-77.
- Русяева, А. С., Супруненко, А. Б. 2003. *Историческое личності эллино-скифской эпохи*. Киев; Комсомольск: Археология.
- Скуднова, В. М. 1988. *Архаический некрополь Ольвии*. Ленинград: Искусство.
- Тохтасьев, С. Р. 2000. Новые tabellae defixionum из Ольвии. *Nureboreus. Studia classica*, 6, 2, с. 296-316.
- Тохтасьев, С. Р. 2013. Иранские имена в надписях Ольвии I—III вв. н. э. В: Тохтасьев, С. Р., Лурье, П. Б. (ред.). *Commentationes Iranicae. Сборник статей к 90-летию В. А. Лившица*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 565-607.
- Туманс, Х. 2002. *Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII—V вв. до н. э.)*. Санкт-Петербург: Гуманитарная академия.
- Фролов, Э. Д. 2004. *Парадоксы истории — парадоксы античности*. Санкт-Петербург: СПбГУ.
- Шуллер, В. 1984. Афинская демократия и Афинский морской союз. *Вестник древней истории*, 3, с. 49-59.
- Der Achilles... 2006. *Der Achilles-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit*. Internationale Archäologie, 94. München: Leidorf, S. 5-270.
- Bravo, B. 2021. *Pontica Varia*. Athene: École française d'Athènes.
- Dubois, L. 1996. *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*. Genève.
- Herda, A. 2006. *Der Apollon — Delfnios — Kult in Milet und die neujahrsprozession nach Didyma. Ein neuer Kommentar der sog. Molpoi-Satzung*. Milesische Forschungen, 4. Mainz am Raen: Philipp von Zabern.
- Ehrhardt, N. 1983. *Milet und seine Kolonien*. Frankfurt am Main; Bern; New York: Peter Lang.
- Ivanchik, A. I., Krapivina, V. V. 2007. Nouvelles données sur le collège des agoranomes d'Olbia de l'époque romaine. In: Bresson, A., Ivanchik, A., Ferrary, J.-L. (eds.). *Une koinè pontique. Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la Mer Noire (VIIe s. a. C. — IIIe s. p. C.)*. Mémoires, 18. Bordeaux: Ausonius Editions, p. 111-123.
- Lang, M. 1976. *Graffiti and Dipinti*. The Athenian Agora, XXI. Princeton; New Jersey.
- Rusyaeva, A. S. 2003. The Temple of Achilles in the Island of Leuke in the Black Sea. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 9, 1—2, p. 1-16.
- Rousyaeva, A. S. 2010. Sanctuaries in the Context of the Cultural and Historical Development of Olbia Pontica. In: Petropoulos, E. K., Maslennikov, A. A. (eds.). *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea*. Thessaloniki: Kyriakidis Brothers, p. 65-92.
- Vinogradov, Ju. G. 1997. *Pontische Studien. Kleine Schichten zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*. Mainz: Philipp von Zabern.
- Wasowicz, A. 1975. *Olbia Pontique et son territoire. L'aménagement de l'espace*. Paris: Les Belles-Lettres.

REFERENCES

- Anokhin, V. A. 1989. *Monety antichnykh gorodov Severo-Zapadnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka.
- Anokhin, V. A., Rusyaeva, A. S. 1999. Istorii razvitiia gosudarstvennoi vlasti v VI—I vv. do n. e. In: Kryzhitskii, S. D., Rusyaeva, A. S., Krapivina, V. V., Leipunskaiia, N. A., Skrzhinskaia, M. V., Anokhin, V. A. *Olviia. Antichnoe gosudarstvo v Severnom Prichernomore*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 342-380.
- Blavatskaia, T. V. 1952. *Zapadnopontiiskie goroda v VII—I vv. do n. e.* Moscow: AN SSSR.
- Buiskikh, A. V. 2005. Nekotorye polemicheskie zametki po povodu stanovleniia i razvitiia Borisfena i Olvii v VI v. do n. e. *Vestnik drevnei istorii*, 2, s. 146-165.
- Buiskikh, A. V. 2013. O grecheskoi kolonizatsii Severo-Zapadnogo Prichernomoria (novaia model?). *Vestnik drevnei istorii*, 1, s. 26-39.
- Buiskikh, S. B. 1991. *Fortifikatsiia Olviiskogo gosudarstva (pervee veka nashei ery)*. Kyiv: Naukova dumka.
- Vinogradov, Iu. G. 1983. Polis v Severnom Prichernomore. In: Golubtsova, E. S. (ed.). *Antichnaia Gretsia. Problemy razvitiia polisa*. 1. Moscow: Nauka, s. 366-420.
- Vinogradov, Iu. G. 1987. Tablichka dikasta iz Ermitazhnogo sobraniia. In: Gindin, L. A. (ed.). *Antichnaia balkanistika*. Moscow: Nauka, s. 10-16.
- Vinogradov, Iu. G. 1989. *Politicheskaiia istoriia Olviiskogo polisa VII—I vv. do n. e. Istoriko-epigraficheskoe issledovanie*. Moscow: Nauka.
- Vinogradov, Iu. G. 1994. Ocherk voenno-politicheskoi istorii sarmatov v I v. n. e. *Vestnik drevnei istorii*, 2, s. 151-170.
- Vinogradov, Iu. G., Karyshkovskii, P. O. 1976. Olviiskii dekret Kanoba o dengakh i stoimost dragotsennykh metallov na Ponte v IV v. do n. e. *Vestnik drevnei istorii*, 4, s. 20-42.
- Grakov, B. N. 1939. Materialy po istorii Skifii v grecheskikh nadpisiakh Balkanskogo poluoostrova i Maloi Azii. *Vestnik drevnei istorii*, 2—3, s. 231-312.

- Belousov, A. V. 2020. *Korpus zakliatii pontiiskoi Olvii / Defixiones Olbiae Ponticae (DefOlb)*. Moscow: MGU.
- Denisova, V. I. 1982. Novyi epigraficheskii dokument iz Olvii. *Sovetskaia arkhologiiia*, 1, s. 95-104.
- Denisova, V. I. 2000. Risunki antichnykh korabli iz Olvii. *Arkheologicheskie vesti*, 7, s. 112-119.
- Dil, E. 1915. Olviiskaia chashka s nagovorom. *Izvestiia Imperatorskoi arkhologicheskoi komissii*, 58, s. 40-56.
- Drevneishii... 2006. *Drevneishii temenos Olvii Pontiiskoi*. Materialy po arkhologii, istorii i etnografii Tavrii, Supplementum 2. Simferopol.
- Zhebelev, S. A. 1953. *Severnoe Prichernomorie. Issledovaniia i stati po istorii Severnogo Prichernomoria antichnoi epokhi*. Moscow; Leningrad: AN SSSR.
- Zubar, V. M., Son, N. A. 2007. *Severo-Zapadnoe Prichernomorie v antichnuiu epokhu*. Materialy po arkhologii, istorii i etnografii Tavrii, Supplementum 3. Simferopol.
- Zuts, V. L. 1970. Derzhavnyi lad Olvii v VI—I st. do n. e. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 9, s. 66-73.
- Ivanchik, A. I. 2017. Novoe posviashchenie strategov iz Olvii i problema vosstanovleniia goroda posle getskogo razroma. *Vestnik drevnei istorii*, 3, s. 636-650.
- Karasev, A. N. 1964. *Monumentalnye pamiatniki Olviiskogo temenosa. Olviia. Temenos i agora*. Moscow; Leningrad: Nauka, s. 27-130.
- Karyshkovskii, P. O. 1984. Olviiskie molpy. In: Dzis-Raiko, G. A. (ed.). *Severnoe Prichernomorie*. Kyiv: Naukova dumka, s. 42-51.
- Karyshkovskii, P. O. 1988. *Monety Olvii*. Kyiv: Naukova dumka.
- Karyshkovskii, P. O. 1993. Novye olviiskie posviashcheniia pervykh vekov nashei ery. *Vestnik drevnei istorii*, 1, s. 73-96.
- Karyshkovskii, P. O., Kleiman, I. B. 1985. *Drevnii gorod Tira*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kondratiuk, M. V. 1983. Arkhe i afinskaia demokratiia. In: Golubtsova, E. S. (ed.). *Antichnaia Gretsiiia. Problemy razvitiia polisa*. 1. Moscow: Nauka, s. 327-365.
- Krapivina, V. V. 1980. Vesovye giri Olvii. In: Anokhin, V. A. (ed.). *Issledovaniia po antichnoi arkhologii Severnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka, s. 83-98.
- Krapivina, V. V. 2004. Kollegiia agoranomov v Olvii. *Bosporskie issledovaniia*, 5. Simferopol; Kerch, s. 127-141.
- Krapivina, V. V. 2014. *Olviia Pontiiska. Hreko-rymskyi ta piznoantychnyi periody*. Kyiv: O. Filiuk.
- Kryzhitskii, S. D. 1985. *Istoriograficheskoe issledovanie arkhitekturno-stroitelnykh kompleksov*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kryzhitskii, S. D. 1993. *Arkhitectura antichnykh gosudarstv Severnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kryzhitskii, S. D., Leipunskaia, N. A. 1999. Nizhnee Pobuzhe v arkhaischeskoe, klassicheskoe i ellinisticheskoe vremia. In: Kryzhitskii, S. D., Rusiaeva, A. S., Krapivina, V. V., Leipunskaia, N. A., Skrzhinskaia, M. V., Anokhin, V. A. *Olviia. Antichnoe gosudarstvo v Severnom Prichernomorie*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 35-229.
- Kryzhitskii, S. D., Otreshko, V. M., 1986. K probleme formirovaniia Olviiskogo polisa. In: Rusiaeva, A. S. (ed.). *Olviia i ee okruza*. Kyiv: Naukova dumka, s. 3-17.
- Lapin, V. V. 1966. *Grecheskaia kolonizatsiia Severnogo Prichernomoria (kriticheskii ocherk otechestvennoi teorii kolonizatsii)*. Kyiv: Naukova dumka.
- Latyshev, V. V. 1887. *Issledovaniia ob istorii i gosudarstvennom stroe goroda Olvii*. Sankt-Peterburg: V. S. Balashov.
- Levi, E. I. 1985. *Olviia. Gorod epokhi ellinizma*. Leningrad: Nauka.
- Leipunska, N. O. 1990. Novyi napys z Olvii. *Arkheolohiia*, 3, s. 117-122.
- Okhotnikov, S. B., Ostroverkhov, A. S. 1993. *Sviatilishche Akhilla na ostrove Leuke (Zmeinom)*. Kyiv: Naukova dumka.
- Ruban, V. V. 1982. Mahistratura ahoranomiv v Olvii. *Arkheolohiia*, 39, s. 30-40.
- Rusiaeva, A. S. 1986. Milet — Didimy — Borisfen — Olviia. Problemy kolonizatsii Nizhnego Pobuzhia. *Vestnik drevnei istorii*, 2, s. 25-64.
- Rusiaeva, A. S. 1992. *Religiia i kul'ty antichnoi Olvii*. Kyiv: Naukova dumka.
- Rusiaeva, A. S. 1993. Protohen Olviiskyi. *Arkheolohiia*, 2, s. 14-24.
- Rusiaeva, A. S. 1994. Olviiska demokratiia. *Arkheolohiia*, 2, s. 44-57.
- Rusiaeva, A. S. 1998. K voprosu ob osnovanii Olvii ionitsami. *Vestnik drevnei istorii*, 1, s. 160-170.
- Rusiaeva, A. S. 1999. Proniknovenie ellinov na territorii Ukrainskoi Lesostepi v arkhaischeskoe vremia. *Vestnik drevnei istorii*, 4, s. 84-97.
- Rusiaeva, A. S. 2001. Olviia — naivyznachnisha pam'iatka klasychnoi demokrati i kultury na terenakh Ukrainy. *Arkheolohiia*, 4, s. 68-83.
- Rusiaeva, A. S. 2005. *Religiia pontiiskikh ellinov v antichnuiu epokhu*. Kyiv: Stilos.
- Rusiaeva, A. S. 2006. Sviatilishche Akhilla na Tendre v kontekste istorii i religii Olvii Pontiiskoi. *Vestnik drevnei istorii*, 4, s. 98-123.
- Rusiaeva, A. S. 2007. Poliski monety Olvii z napysom EMINAKO. *Arkheolohiia*, 2, s. 16-25.
- Rusiaeva, A. S. 2010a. *Graffiti Olvii Pontiiskoi*. Materialy po arkhologii, istorii i etnografii Tavrii, Supplementum 8. Simferopol.
- Rusiaeva, A. S. 2010b. O traditsiakh Mileta v kulture Olvii Pontiiskoi. *Bosporskie issledovaniia*, 24, s. 84-114.
- Rusiaeva, A. S. 2013. O dostovernosti svidetelstv Diona Khristosoma i o varvarakh v Olvii Pontiiskoi. *Vestnik drevnei istorii*, 1, s. 130-157.
- Rusiaeva, A. S. 2020. Vydadni politychni diiachy Olvii Pontiiskoi II st. n. e. In: Buiskykh, A. V., Son, N. O. (ed.). *Vid antychnosti do khrystyianstva*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 15-44.
- Rusiaeva, A. S., Vynohradov, Yu. H. 1991. Lyst zhertsia z Hilei. In: Tolochko, P. P., Murzin, V. Yu. (eds.). *Zoloto stepu. Arkheolohiia Ukrainy*. Kyiv; Shlezviih, s. 201-202.
- Rusiaeva, A. S., Ivchenko, A. V. 2014. Spysok imen na chornolakovii chashti z nekropolia Olvii. *Arkheolohiia*, 2, s. 65-79.
- Rusiaeva, A. S., Krapivina, V. V. 1992. Do istorii Olvii IV—I st. do n. e. *Arkheolohiia*, 4, s. 58-77.
- Rusiaeva, A. S., Suprunenko, A. B. 2003. *Istorieskie lichnosti ellino-skijskoi epokhi*. Kyiv; Komsomolsk: Arkheologia.
- Skudnova, V. M. 1988. *Arkhaicheskii nekropol Olvii*. Leningrad: Iskusstvo.
- Tokhtasev, S. R. 2000. Novye tabellae defixionum iz Olvii. *Hyperboreus. Studia classica*, 6, 2, s. 296-316.
- Tokhtasev, S. R. 2013. Iranskie imena v nadpisiakh Olvii I—III vv. n. e. In: Tokhtasev, S. R., Lure, P. B. (ed.). *Commentationes Iranicae. Sbornik statei k 90-letiiu V. A. Livshitsa*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, s. 565-607.
- Tumans, Kh. 2002. *Rozhdenie Afiny. Afinskii put k demokrati: ot Gomera do Perikla (VIII—V vv. do n. e.)*. Sankt-Peterburg: Gumanitarnaia akademiia.
- Frolov, E. D. 2004. *Paradoksy istorii — paradoksy antichnosti*. Sankt-Peterburg: SPbGU.
- Shuller, V. 1984. Afinskaia demokratiia i Afinskii morskoi soiuz. *Vestnik drevnei istorii*, 3, s. 49-59.
- Der Achilles... 2006. *Der Achilles-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit*. Internationale Archäologie, 94. München: Leidorf, S. 5-270.
- Bravo, B. 2021. *Pontica Varia*. Athene: École française d'Athènes.
- Dubois, L. 1996. *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*. Genève.
- Herda, A. 2006. *Der Apollon — Delfinos — Kult in Milet und die neujahrsprozession nach Didyma. Ein neuer Kommentar der sog. Molpoi-Satzung*. Milesische Forschungen, 4. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Ehrhardt, N. 1983. *Milet und seine Kolonien*. Frankfurt am Main; Bern; New York: Peter Lang.
- Ivanchik, A. I., Krapivina, V. V. 2007. Nouvelles données sur le collège des agoranomes d'Olbia de l'époque romaine. In: Bresson, A., Ivanchik, A., Ferrary, J.-L. (eds.). *Une koinè pontique. Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la Mer Noire (VIIe s. a. C. — IIIe s. p. C.)*. Mémoires, 18. Bordeaux: Ausonius Editions, p. 111-123.
- Lang, M. 1976. *Graffiti and Dipinti*. The Athenian Agora, XXI. Princeton; New Jersey.
- Rusyaeva, A. S. 2003. The Temple of Achilles in the Island of Leuke in the Black Sea. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 9, 1—2, p. 1-16.

Rousyaeva, A. S. 2010. Sanctuaries in the Context of the Cultural and Historical Development of Olbia Pontica. In: Petropoulos, E. K., Maslennikov, A. A. (eds.). *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea*. Thessaloniki: Kyriakidis Brothers, p. 65-92.

Vinogradov, Ju. G. 1997. *Pontische Studien. Kleine Schichten zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*. Mainz: Philipp von Zabern.

Wasowicz, A. 1975. *Olbia Pontique et son territoire. L'aménagement de l'espace*. Paris: Les Belles-Lettres.

A. S. Rusiaieva, O. H. Kuzmishchev

ORIGINS AND EVOLUTION OF STATE POWER IN OLBIA PONTICA

It has long been established that Olbia Pontica is one of the largest and best studied ancient states in the Black Sea region. However, there are still many gaps regarding both generalizing studies of archaeological materials and the main aspects of its political history. Within the framework of this article, the issues of the political system of Olbia as an ancient Greek polis throughout the entire period of its existence from the 6th century BC to the 3rd century AD is briefly considered, mainly based on lapidary inscriptions. Whenever possible, we have characterized the main structures of the polis government. According to the traditional scheme, first, the activities of the Oikist, the leader of the Ionian settlers, has described. Thanks to his endurance, reasonable activity and courage, Olbia already in the first decades achieved significant success in economic self-sufficiency, the development of fertile lands, the establishment of trade relations with the metropolis, many Greek cities and local tribes. A single civil community at the beginning of an independent policy and the definition of a pantheon with the compilation of four sacred zones on the territory of the Upper City of Olbia as a whole led to the creation of an independent original type of an ancient Greek state on the far periphery of the ancient ecumene. Hypothetically, the first Oikist was Euresibius, whose power was close to tyrannical, as at that time in the metropolis.

Founders and their heirs, who, according to ancient tradition, belonged to the aristocrats, have always occupied the main positions in the polis. In the second half of the 6th—5th centuries BC the oligarchic regime is confirmed by epigraphic and numismatic sources, as well as materials from the archaic necropolis.

The aristocratic sacred union of the molps played a significant role in the polis, similar to the Milesian one. Because of close ties with Athens and the revived Miletus, in Olbia, at first, the supporters of the democratic system won for a short time. The transition from oligarchy to almost a hundred years of tyranny over the Scythian protectorate in the 5th century BC has no credible evidence.

According to numerous epigraphic sources, a democratic system existed in the Olbia polis until the Getic rout around the middle of the 1st century BC and been restored with the return of the Olbiopolites to their native city after the victory of the Romans over the Getic kingdom of Burebista in 48 BC. In Olbia, various types of democracy can be traced (radical, moderate and predominantly elitist). The article briefly characterizes the main legislative bodies of power (the People's Assembly and the Council) and the periodic changes in their role in the polis. In addition, the appointment and specifics of the activities of elected executive boards, both permanent and elective auxiliary boards in extraordinary situations, are considered. In addition, numerous individual positions, one way or another fixed in the Olbian inscriptions of different times, belonged to the elected ones. In the first centuries of our era, there are no temporary colleges, probably because of the shrinking of the city and a smaller population. The durability of democratic power in the Olbia policy explained by the unity of the civil community, the freedom of activity of its members, high ethnic self-consciousness and the constant desire for peaceful coexistence with neighboring peoples, the preservation of parental linguistic and religious traditions throughout ancient times.

Keywords: Olbia, polis, oikist power, oligarchy, tyranny, legislative authorities, main elected executive and temporary boards, individual positions.

Одержано 30.03.2023

КУЗЬМІЩЕВ Олександр Геннадійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

KUZMISHCHEV Olexandr, Ph. D., Research Fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-2718-7111, e-mail: a.kuzm@ukr.net.

РУСЯЄВА Анна Станіславівна, доктор історичних наук, професор, незалежний дослідник, Київ, Україна.

RUSIAIEVA Anna, Doctor of Historical Sciences, Professor, independent researcher, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-6688-1897, e-mail: annamar@3g.ua.